

KOINONIA

*A Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközösségének
teológiai folyóirata*

SZERKESZTI: Gémes István

2001. Epiphánias

53. szám

TARTALOM

Dr. Ferdinánd István életrajza	1
Glatz József: Előszó	2
Ferdinánd István: A teológia és filozófia viszonya	5
Ferdinánd István: Az Übermensch	7
Kálmán Attila: Mozaikok a magyar oktatás 1000 évéből	10
Gémes István: Utas vagyok e világban	21

„Miközben az emberiség nagyobbik része segítségre szorul, mi megszámlálhatatlan milliárdokat herdálunk el és arra pocsékoljuk az emberi leleményességet, hogy menetjegyet váltsunk az utolsó ítélet napjára. Máris számtalan fogantyú és gomb működésbe lépésétől függ az emberiség léte. De az emberek és a gépek is hibázhatnak. Ezért bombáink – akárcsak az ellenségeink bombái – létünket fenyegetik. Rossz úton járunk! És most nem az a főkérdés, hogy miként tértünk rá, hanem az, hogy mi módon térhetünk le róla, és kezdhetünk mindent előlről. Néhány évtized alatt váratlanul mindent megváltoztatott a tudomány. Megszüntette a távolságokat. A tüzet felváltotta a világmindenséget alkotó félelmetes erők egyikével, az atomerővel. Értelmünk elegendő volt ahhoz, hogy felszabadítsuk ezeket az erőket, de megértésükhöz nincsen megfelelő mechanizmus az agyunkban. Teljesen összekavarjuk a kozmikus, és a kis emberi méreteket. Kicsiny bolygónkon szabadjára akarjuk engedni a kozmikus erőket. S könnyed humorral beszélünk legnagyobb városaink hamuvá-változtatásáról, honfitársaink százmillióinak megsemmisüléséről, – és az életbenmaradók sorsáról, amely rosszabb lenne a halálnál. Egyszerűen nem tudjuk elképzelni az emberek százmilliószorosra felfokozott szenvedéseit. Mert gondolkodásunk és érzelmeink épp oly primitivek, mint barlangi őseinkéi voltak. Ahhoz, hogy életben maradassunk, új világban, teljesen új módon kell kiépítenünk az emberi kapcsolatainkat! Bár még mindig a barlangi ember módjára gondolkodunk, és nem vagyunk képesek megváltoztatni gondolkodásunkat, azért elkerülhetjük a katasztrófát, ha legalább valamit megértünk, – nevezetesen azt, hogy a tudomány megszüntette a távolságokat, s most valamennyien e g y b a r l a n g b a n élünk! Az összegzsgorodott kis földgolyón csak e g y c s a l á d, az egységes emberiség számára van hely! És legalábbis időt nyerhetünk, ha egyszerűen kifüggesztünk egy ilyen feliratú táblát:

„Ebben a Barlangban atombombákkal játszani szigorúan tilos!“

Szentgyörgyi Albert

Szerkesztőség és kiadóhivatal: D-70184 Stuttgart, Gänsheidestr. 9
Tel. 0711/23-49-529 – Fax: 0711/23-49-530
E-Mail: istvan.gemes@t-online.de

Dr. Ferdinánd István életrajzi adatai:

Született Gömörhosszúszón, 1911. november 25-én. Esztergomban volt bencés gimnazista (1922-30), teológiai tanulmányait a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Evang.Hittudományi Karán végezte Sopronban (1930-34). Strasbourgi egyetemen volt ösztöndíjas. D.Raffay Sándor püspök avatta lelkésszé, majd Tordason és Nyiregyházán segédlelkészkedett. A Hittudományi Karon volt alkalmazott, gyakornok, könyvtári segédőr, asszisztens, majd könyvtáros (1937-49), majd Balfon lelkész. 1950-ben lett a Teológiai Akadémia (a Hittudományi Kar pártállami akarat szerinti jogutóda) vallástudományi tanszékének professzora, de ettől az állásától 1955-ben megfosztották. Hosszú éveken át a veszprémmegyei Homokbödögén, majd a vasi Gécén volt lelkész. Gyúron halt meg 1992-ben.

Dr. Ferdinánd Istvánt, a Teológiai Akadémia vallástudományi tanszéke professzorát a Koinónia olvasói részben személyesen is ismerték.

Az egykori tordasi-gyúrói segédlelkész, Szemerei János, ott ismerte meg: „Nagyon meglepett – írja 1996-ban, a Lelkipásztorban közölt megemlékezésében – hogy *a teológiáról frissen kikerülve, nem emlékszem, hogy egyáltalán hallottam volna a nevét!* Ez a meglepetésem idővel, Pista bácsit megismerve, csak fokozódott.” – Agyonhallgatták.

Önálló gondolkodó volt. Saját filozófiai rendszerben gondolkodott, de magát teológusnak vallotta. Temetési beszédében Szemerei János ezt így mondta: „nagyon szerette a filozófiát, de fájt neki, ha őt csak filozófusnak tartották.”

Jelen számunkkal tisztelegni szeretnénk a kiváló professzor emléke előtt és közöljük „Az Übermensch” és „A teológia és a filozófia viszonya” c. cikkeit, valamint Glatz József „Előszó” c. krónika-bevezetését. (Szerkesztő)

Glatz József:

Előszó¹

Nem ritka jelenség, hogy egyházi szolgálatra készülők, akik egyedül ebben a hivatásban látják életük célját és végső értelmét, éppen az előkészület során konfliktusba kerülnek küldetéstudatukkal, önmagukkal. Voltak ilyenek az Evangélikus Teológiai Akadémián az ötvenes évek elején is. Ezek közül néhányan a vallástudomány akkori professzora, Dr. *Ferdinánd István* közelében kerestek menedéket, ahol – úgy érezték – benne olyasvalakire találtak, aki őket komolyan vette, akivel kétségeikről, látásaikról szabadon beszélhettek.

Neki támadt az ötlete, hogy ennek a hozzá sodródott kis közösségnek fórumot adjon, melyen a kedvüket vesztett, szárnyaszegett fiatal Timóteusok újra növe szárnyaikat próbálgathatnák. Gondolt nyilván kezdettől fogva arra is, hogy éppen ezekből az elégedet-len, zúgolódó fiatalokból mozgalom nőhet, az íg hirdetés és az egyházi szolgálat megújho-dásáért küzdő harcos szabad-csapat kovácsolódhat, hogy ez a minden emberi felé nyílt közösség a mában élő "új egyház" kristályosodási pontjává válhat. Így született a "Csittvári krónika", egyházunk talán egyetlen "földalatti" folyóirata a maga idejében.

A remény – e földiekkel játszó csalfa tünemény – most se váltotta be ígérését.

Pista bácsi – hiszen így hívtuk őt nem csak magunk közt – első csalódása az lehetett, hogy a forrás csak gyéren, gyengén csergedezett. Szeberényi Tamás cikkeitől eltekintve, a várva várt írások nem jöttek. Erre rezonál a második szám "Horizon" rovatában: "A megszülető gyermeknek elsősorban nem védelemre, rendszabályra, okosságra, hanem táplálékra van szüksége". A lap ettől kezdve főleg az ő írásait tartalmazza; ez a kiadás is kizárólag ezekre szorítkozik.

Második, nagy csalódása a közösség szétesése volt. Többen le se szigorlatoztak, mások rövid nekifutás után kiváltak az egyházi szolgálatból. Amikor 1955-ben Ferdinánd Istvánt eltávolították az Akadémiáról, ő lett a bűnbak, ezzel is őt vádolták². Nem védekezett. Szemrehányást nem tett. Évtizedek után került kezembe itt utolsóként közölt, egykor önnön-magának írt "recenziója" Bornemissza Ördögi kísérteteinek faksimile kiadásához. Ott olvastam: "Szabad-csapatot akartam én alakítani belőletek, nem sikerült, széthullottatok, fiaim, mert hitványak voltatok. Nem a kor volt rideg és kegyetlen... minden kor ez és ilyen – ti voltatok hitványak".

Voltak ebben a körben jó képességű fiatalok. Nem a tehetség hiányzott, a magatartásban volt a hiba.

*

¹ A „Csittvári Krónika – anno 1952” tervezett kiadásához.

² Böröcz Enikő: A Magyarországi Evangélikus Egyház története az ÁÉH-ban megmaradt iratok alapján... Egy konkrét ügy ismertetése: Ferdinánd István professzor eltávolítása az Evangélikus Teológiai Akadémiáról... 1999. kézirat; 20-26.o.

A Krónika állásfoglalásai, rövid tanulmányai, bevezetnek minket Ferdinánd István világába. Sajátos szóhasználatában, amit sokszor terhére róttak, könnyen eligazodhatunk.

Kulcsfogalma az életforma. A valóság életforma – mondja –, azaz nem kvalitástalan lét, hanem mindig életnek és formának (szellemnek) egy bizonyos, egyszeri, páratlan kapcsolata. A szellemi élet megnyilatkozásai – tudomány, művészet, erkölcs, filozófia és vallás – az életforma vetületei, az életformához tartoznak, abból jönnek, azt tükrözik és az bontakozik bennük. Az életformáról leszakadt, abszolúttá lett vagy tett vetület elveszti valóságát, nihilizálódik és nihilizálja magát az életformát is.

Van való, ál és mű életforma. Érték, az életformát megújító vetület csak való életformából, csak való életforma relatív vetületéből születhet. Ez pedig akkor történik, ha egy ilyen való életforma relatív vetülete túlról is jön, onnan is formálódik és tartást onnan kap. Az ilyen vetületet sokáig istenrelatívnek nevezte. Később ezt a kifejezést nem használta. Isten neve nem fér be a filozófia szótárába.

Valamely életforma felvehet magába más életformákat. Ha az alap-életforma a felvettek autonómiáját, önállóságát meghagyja, akkor ezek annak nem részei, hanem részlegesei. Így születik közösség. Az életforma alkothat magából is részlegeseket és értékvetületeket is felvehet magába részlegesként. Ezért élnek egy igazi irodalmi mű figurái önálló életet.

Filozófiája nem öncél volt. Mint Krisztus hű szolgálója, kereste a ma emberét, aki látása szerint más kultúrák, korok szülötteitől lényegesen különbözik: ismérve nem okossága vagy nagy tudása, alapállása más. Nem minden ma élő ember a ma embere, de az újkor hajnalán történt egyesek lelkében valami elemi változás, ami egyre inkább egész kultúránkat meg-határozza: a metafizikai súlypont – így mondja – áttevődött a külvilágból az ember belső világába, az objektumból a szubjektumba. A ma emberét csak itt és csakis ennek az új valóságnak megfelelően lehet egzisztenciálisan megszólítani, elérni.

Az objektívált ige számunkra nem lehet Isten élő szava. Az egykori igétől nincs egyenes út a mába. Nem elég ma a múltú igét magyarázni, ismételtetni; ettől még nem lesz az ige-hirdetés egzisztenciális. Új szituációkba új igék, új látások kerestetnek, melyek bár a régiékekkel összhangban vannak, de újak. Ahol a válasz megvan már a kérdés előtt, ott valami nincs rendben.

Gondolatai nem illenek gondolataink szokásos menetébe; csonkítás és ferdítés nélkül nem férnek tradicionális teológiánkba. Ezért, amit mond, sokaknak botránkozás, de másoknak, akik Isten előtt kész válaszok nélkül üres kézzel állnak: karácsonyi ajándék. Ez – tudom – személyes hitvallás, de így jártam én vele. Éveken át agyonhallgattuk őt, kezdjük el vele a beszélgetést.

*

Az itt közölt írások azonban nem csak Ferdinánd Istvánt állítják elénk; olvasásuk közben résztvehetünk a Csittvári krónika körének paláverein. A nagy téma: Mi a feladatunk, mire készülünk? Milyen legyen és milyen lehet az ige-hirdetés a ma valóságában? Ebben a "mában" benne volt a "szocializmus építésének ideje" is, amit ő nem feltétlen ironikusan értett, de ez a "ma" – mint már tudjuk – lényegében alapvetőbb, átfogóbb valóság.

Hogyan értsük a Szentírást, a hitvallások tanait? – kérdeztük. Mit szóljunk a mítosztalanítás csalogató, racionalista evangéliumához? Mi az ige, mi a kinyilatkoztatás? Stb. stb. Hol a

templom nélküli várost álmodtuk és már magunkat is prófétáknak láttuk, hol az egésznek nem láttuk értelmét. "Nincs, aki megértsen minket – mondtuk –, nem lehet itt – egyházunk-ban – újat kezdeni, vaskalaposok közt fejjel falnak szaladni." A célban se tudtunk mindig egyetérteni. Ki a humanizmusban, ki a misztikában keresett kiutat.

Az itt közölt írások konkrét szituációkban születtek, ezekre a kérdésekre reflektálnak. Olvashatjuk őket pedagógiai szempontból is: Hogyan próbálta a professzor és nevelő ezt a heterogén társaságot az egyház szolgálatában megtartani és arra motiválni, sőt – ami ennél több – Isten elé állítani, hiszen felelettel végső fokon egyedül Neki tartozunk.

Mi Ferdinánd István utolsó szava egyházához, a Magyarországi Evangélikus Egyházhoz? Gyűjteményünk utolsó mondata rezignációval zárul: "a halottat nem életre kell injekciózni, vagy vért adni neki saját vérünkből, hanem eltemetni." Ne várjunk ott új életre, ahol maga Isten kimondta az ítéletet: "Hallván halljatok, de ne értsetek, látván lássatok, de ne ismerjete!" És mégis: a mérleg másik serpenyőjébe bele kell tennünk mindhalálig hűséges szolgálatát *ebben* az egyházban. Ez az egyház életünk humusza, melyben Vörösmarty szavaival élve élünk s halnunk kell.

Egy itt nem közölt tanulmánya¹ végén írja: "... el tudom képzelni, hogy a jövőben meggyengülnek vagy éppen széthullanak az egyház szervezeti keretei, de: látásom szerint az egyházhoz legkevesebb két ember kell... az egyik, aki bizonyosságot tesz Krisztusról, az ígérő, – egy másik, aki azt hittel befogadja... Két ilyen ember, kettő vagy több... mindig lesz a földön. Ezt hiszem. Amíg én élek, az egyiket már nem is kell keresni. Ilyen legvégső értelemben az egyház örök s a poklok kapui sem vesznek rajta diadalt."

*

A Csittvári krónika havonta négy példányban jelent meg. Az egyes példányokat emlékezetem szerint Szeberényi Tamás, Benkóczy Dániel, Morvai István és Szepesváry Tamás őrizték. 1952 januárjától hat szám látott napvilágot. A júniusi, hatodik számnak nincs ugyan külön fejléce, de könnyen elkülöníthető.

A tervezett szeptemberi számból csak töredékek maradtak ránk. "Az történt ugyanis, hogy a tanári kar egyik tagja B.M. hallgatóval ellopatta Benkóczy Dániel példányát és elolvasva, bevitte az Állami Egyházügyi Hivatalba."²

¹ „Vallás és ideológia – A diakónia teológiája a marxizmus felől nézve”, kézirat.

² Vámos J.: Az Evangélikus Teológiai Akadémia története IX, 1992. Kézirat; 1-2.o.

Dr. Ferdinánd István:

A teológia és filozófia viszonya¹

Két főálláspont alakult ki eddigelé erre nézve a gondolat történetében: az egyik az, hogy a kettőnek egymással semmiféle viszonya nincs, a kettő egymástól élesen elválasztandó; a másik az, hogy a kettő egymással bizonyos viszonyban van s ez a viszony döntő, alapvető jelentőségű az egész szellemi világra nézve.

I.

Az első álláspont legismertebb képviselői: az arab Averroes, Luther és a mai un. újreformátori teológia.

Averroes a kettős igazságról szóló tanítást vallotta, amely szerint lehet valami a teológiában igaz s a filozófiában nem és viszont; a két terület egymással semmiféle kapcsolatba nem hozható és hozandó. Az averroizmus meghódította a párizsi egyetemet, a középkori nyugati tudományosság fellegvárát. Óriási szellemi harc keletkezett, az egyház legjobbjait állította a harc élvonalába, s küldte támadásba ellene: Aquinói Tamást, Bonaventurát stb. A harc nem csupán szellemi fegyverekkel, de adminisztratív, hatalmi erővel is folyt, míg végül is sikerült leküzdeni a veszedelmes eretnekséget.

A teológiát és filozófiát más forrásból eredően és más motiválással, de ugyanúgy elválasztja egymástól Luther is. Mentségére legyen mondva: reakció volt az ő álláspontja a teológia és a filozófia *összevegyítése*, egy síkra tétele, egymásba keverése ellen, amint az elrettentő példaként állt előtte a skolasztikában, tomizmusban, skotizmusban egyfelől, Erasmusnál s a humanistáknál másfelől. "Die Ablehnung des Aristoteles erweiterte sich zu einer Ablehnung der gesamten Philosophie und Wissenschaft" – állapítja meg róla Ueberweg. Luther saját szavai szerint "a Sorbonne felállította azt a hamis tételt, hogy ami a filozófiában igaz, annak igaznak kell lenni a teológiában is"... és nem ütközik meg azon, hogy valami teológiailag igaz és filozófiailag hamis, s megfordítva.

Luther oppozícióból fakadó tévedése az egész protestantizmusra nézve végzetes hatású volt. Luther bálványozói nem vették észre, hogy ami Luthernél egy bizonyos fokig érthető és menthető – hisz a teológia és a filozófia akkori összekeverése, amalgamizálása elleni jogos tiltakozásból fakadt – ugyanaz katasztrófálissá kinövő, nagyarányú tévedéssé lett Luther újkori betűfalójánál. Ennek lett következménye, hogy a kereszténység elfordult a modern élettől, a való világtól, bezárkózott a templomba s ezzel egyfelől önmagát, a kovászt kárhoztatta meddőségre, másfelől ennek folyamányaképpen szekularizálódott az egész nyugati kultúra – főleg a szellemi élet, a diadalmasan előretörő természet- és társadalomtudomány; mivel nem volt a vallásban kötőtalaja, nem a hitben gyökerezett, kénytelen volt szükségszerűen önmagából hitet, vallást teremteni, azaz abszolúttá lett.

A protestantizmusnak ez a bűne semmivel sem menthető ma már, katasztrófális hatását saját bőrünkön érezzük.

II.

¹ Az 1951. március-áprilisában kéziratként megjelent „Bizonyosság” c. lapból

Luther végzetes tévedése a filozófiának és teológiának a skolasztikában, de általában az egész középkorban végbement összekeverésére való reakcióból eredt. Itt ugyanis a hiten valami magasabb, szupranaturális tudást, tehát végeredményben tudást értettek, azaz a hitet és a tudást egy sík, egy dimenzió rendszerében gondolták elhelyezni. Töretlen maradt ez a vonal még az igazán zseniális Duns Scotus-nál is; azzal a különbséggel ugyan, hogy ő több hittételt vitt át a természet-fölötti ész dolgai közé, de lényegében a hitet ő is valamiféle magasabb tudásnak tartotta.

Egyetlen vigasztaló jelenség volt az újkor elején Nikolaus Taurellus (1547-1606), aki már kimondotta a ma is érvényes, döntő megállapítást: a teológia és a filozófia egymástól megkülönböztethető és megkülönböztetendő, de szét nem választható. Mai felfogásunk ide megy vissza, amely szerint a hit és tudás két különböző dimenzió, két különböző irányú vetülete az életformának: össze nem keverhető tehát, egy síkra nem hozható sem a hit a tudás síkjára – amint a középkor akarta, sem a tudás a hit síkjára – amint a bigottság kívánná. Ugyanakkor azonban e sajátosan más dimenziók egymással viszonyban lehetnek; mégpedig helyesen olyan viszonyban vannak, hogy a hit vetülete – mint tágabb, szélesebb, nagyobb vetület – felveszi magába a tudás dimenzióját, mint kisebb, szűkebb vetületet. A hit nem képzelhető el a hitről való bizonyágtétel nélkül. A bizonyágtételnek eszköze, emberi eleme, formanyelve van mindig; legmagasabb formanyelve a filozófia. A hit tudományos bizonyágtétele tehát a filozófiára van utalva; különben néma hit volna; a filozófia pedig szofiává lenne, ha nem ágyaztatnák bele a hitbe, teológiai formanyelvként. A filozófia szekularizálná, abszolúttá lenne különben, "be kell ojtatnia a szelíd olajfába"; különben önmagát emészti meg a maga tüzeiben.

Az újkor folyamán két kísérlet történt a teológiát és a filozófiát egymással viszonyba hozni. Az egyik Schleiermacher, a másik a liberális teológia. Mindkettő a filozófiában akarta feloldani, vagy legalább elhelyezni a teológiát – az abszolúttá, szekulárisá lett filozófiában –, s ezzel totálisan kompromittálta a kettő viszonyba hozandóságát és hozhatóságát hosszú időre. Ma pl. erre való reakcióból estünk vissza a kettőnek teljes szétválasztásába az ún. Luther-renaissance, az újreformátori teológia folytán. Úgyhogy egészen vakká lettünk a bizonyágtétel formanyelvével szemben, elvesztettük a teremtést, elszakítottuk a megváltást teremtési alapjától, a Fiút az Atyától. Mit keres hát hitvalló ajkunkon vasárnaponként az Apostoli Hitvallásban az, hogy "Hiszek... Isten egyszülött Fiában", aki a Niceai Hitvallás szerint "az Atyától született minden idő előtt", ha különben a megváltást és teremtést tökéletes ellentétbe állítottuk egymással? Monofizita, doketista eretnység támadt fel újra, amely a Krisztusban az embert teljes elnyeléssel fenyegeti.

III.

Van-e harmadik út a teológia és filozófia katolicizmusban történt *összekeverése* s a protestantizmusban történt *teljes szétválasztása* között? Én hiszem, hogy van. Történeti tradíció ehhez, amire építhetünk: Nicolaus Cusanus, Taurellus, Haamann mint fénylő csillagok világítanak ezen az úton. Bekalandoztam az ókor, középkor és újkor rengetegét, de én kívülük másokat nem ismerek; talán csak a legmodernebb szellemi jelenségek között elvétve és elnyomva, de történeti fejtegetésben a jelenre, a hipermodernre nem hivatkozhatom, mert a jelen még nem történelem.

Öreg számadó
(Ferdinánd István)

Dr. Ferdinánd István:

Az Übermensch

Nietzsche három gondolatot hagyott ránk örökül:

az önmagát igenlő élet,
az Übermensch és
az örök visszatérés gondolatát.

I

Az önmagát igenlő élet – mely önkifejtésében semmitől és senkitől nem irányítva és meghatározva, szabadon ömlik saját magának egyre gazdagabb, egyre több változatú, egyre nagyobb hatalmú megvalósítására – a vitalizmus világnézetét adja, mely a romantikának és Schopenhauer filozófiájának leánya. Ennek az életnek nincs más célja, mint önmaga, hogy mindennél intenzívebben, minél sokoldalúbban és hatalmasabban (Übermensch!) önmaga legyen. Az Übermensch gondolata tehát már benne rejlik az élet-gondolatban.

Még inkább megtetszik ez, ha hozzávesszük e vitalizmus illuzionizmusát, érték-nihilizmusát: a szellemi formák puszta képződményei az életnek, amelyekben magát meghosszabbítja, mintegy eszközöket teremt magának arra, hogy önkiteljesedése közben magának utat törjön. Agyar és fegyver számára a kultúra s csak annyiban és addig érték, amíg erősségét szolgálja, hatalmát előbbre viszi. Az "értékek" különben illúziók, melyeket – mikor már megtették szolgálatukat az élet előbbre vitelében – szét kell oszlatnunk, hogy mindig újakkal cseréljük föl őket.

II.

Az Übermensch abban különbözik a vitalistától, hogy a vitalizmus útján a végsőig megy. Nietzsche is – mint általában a németek – bátor, merész gondolkodó, aki nem ijed meg gondolatainak következményeitől, végighalad azoknak útján. Ha az életnek nincs célja (vö. Schopenhauer: blinder Wille – vak akarat), akkor önmaga a célja, azaz önmaga minél intenzívebb megvalósulására tör: Wille zur Macht. A kicsiny élet – a filiszter, a polgár élete – szemben áll az Übermensch életével. Nem az a fontos, hogy szeret vagy gyűlöl, jó vagy rossz; akár ilyen, akár olyan, a fő az, hogy *nagyon, erősen* legyen az. Korbácsot tart a kezében, amellyel magán és másokon vág végig, ha ellanyhulna. Hideg vagy hév, mindegy; csak langymeleg ne legyen. Túl van a jón és a rosszon, hiszen ezek a kategóriák a kisémberek számára vannak; ő túllép a morálon, hiszen a vallás kategóriájában mozog. Ateista, de vallásos ateizmus az övé, melynek nincs istene, azaz önmaga az istene. Jellemző mondása: Ha van Isten, hogy bírhatnám ki, hogy ne én legyek az.

Az Übermensch gondolatát aforizmákban írja meg és nem rendszerben. Ez az oka, hogy sokan nem tudják világosan elgondolni. Ilyen kérdéseket tesznek fel: Az Übermensch biológiailag értendő-e? – a darwinizmus radikalizációjaként, az állattól az emberig s az embert is meghaladó species felé. Erre mutatna ez a mondata: "Der Mensch ist ein Wesen, das überwunden werden muss". Vagy szellemfilozófiai értelemben veendő az Übermensch, aki szellemi képességével emeli fel magát önmaga fölébe? Felesleges kérdések. Nietzsche maga sem tisztázza az Übermensch fogalmi tartalmát.

Kíséreljük meg a magunk rendszerében megérteni. Kiindulási pontunk érték-nihilizmusa,

illuzionizmusa legyen. Mikor illúzió a vetület és mikor érték? Akkor illúzió, ha nem más, mint az életforma egyenesvonalú meghosszabbítása. És akkor érték, ha felvevővé lesz.

Az Übermensch tehát olyan komplexum, amelyben-akiben az életforma magát vagy másokat ál-részlegesebben, ál-vetületekben hosszabbítja meg. Ezzel abszolút fokra emeli az életformát: tehát vallási jelenség. Másokat nem felvesz, magából és magában nem részlegesít, hanem legázol, megerőszakol, hogy annál magasabb fokon érezze önmagát. Önkiteljesedését nem sikerülhet elérnie, mert mint az abszolúttá tevésnek minden formája, úgy ez a nietzschei formája is önromlásra, örületbe vezet. Empedoklészként önlelke Etnájába ugrik és vész bele. Az emberi életnek és tanításnak egy páratlan, vakmerő lehetőségét valósította meg, amelynek látványától borzadva fordulunk el, de nagyszerűségét nem tagadhatjuk: az istentelenség vallásának végiggondolása és élet-experimentuma. A vetület megöli az élet-formát, az életforma a vetületben öngyilkosságot követ el.

III.

Milyen viszonyban van az Übermensch és az örök visszatérés gondolata? A kettő ellentmondásban van – vélik sokan –, hiszen logikailag kizárják egymást. Csakhogy Nietzsche nem logikailag gondolkodott. Neki az örök visszatérés azért kellett, mert – ateista lévén – nem ismert el az életem túli, más világi valóságot, "Hinterwelt"-et. Viszont vallásos ember volt lényé gyökeréig, ezért a túli világot, az örökkévalóságot, a végtelent ebben a világban kellett gondolnia. Így jutott el az örök visszatéréshez szükségszerűen, mint a görögök (vö.: a körmozgás egyben immanens és végtelen).

Az Übermensch és a visszatérés akkor nincs ellentmondásban, ha a kettőt nem egy síkon, egy vonalon gondoljuk, hanem egymás alatt – térben, mélységi dimenzióban, amikor is az Übermensch az elsődleges, a visszatérés pedig a másodlagos gondolat. A visszatérést gondoljuk az Übermenschben belül és nem egymás mellett vagy megfordítva. Így: Az Übermensch egyre magasabb hatalmi fokon realizálja önmagát egész a végtelenségig, benne és körében egyre visszatérnek a dolgok és jelenségek. Benne, egyre magasabbra hágó spirálkörökben újra visszatérnek az elmúlt dolgok, mint ahogy a spirálon belül is önmagukba visszatérő vonalak, körök vannak, amelyek mindegyre magasabb fokra lépnek. Már az ember is oly egyetemes lény, amely magában foglalja a többi lényeket és azok természetét, törvényszerűségeit; mennyivel inkább az Übermensch. Magában foglalja a mindent – örök visszatérésben, azaz elmúlhatatlanul, miközben egyre magasabbra hág. Az Übermensch az egész világ: az eddigi, a mostani és az ezutáni egyben. Ami lett és ami lesz, az benne örökké visszatér – nem vész el, hanem magasabbra hág és egyre magasabb formákat ölt. A növényben benne van az ásvány, örök visszatérésben; az állatban a növény, az emberben az állat, az Übermenschben az emberek és így tovább a végtelenségig. A felsőbbrendűben az alsóbbrendű köre, egész köre megvan; *nem vész el* az egyszer elért kör azzal, hogy túl-léptük, bennünk marad örök visszatérésben. Az – hogy nem vész el azzal, hogy túlléptük – jelenti az örök visszatérést az Übermenschben. A közönséges gondolkodás hajlik arra, hogy amit meghaladtunk, az elvész – elpusztul azzal, hogy meghaladtuk. Nietzsche szerint éppen azzal marad meg, még pedig örökre, örök visszatérésben. Mint ahogy az antik kultúra sem vészett el a későbbiek folyamán, hanem örökkévalóvá vált. De csak az Übermenschben örökkévaló, immanensen örökkévaló; azaz örökké visszatérő abban az Übermenschben, aki meghaladta s ezzel nem megsemmisítette, de magába fogadta örök birtokaként. Azzal, hogy meghaladta, többé már nem dionüszoszi, hanem apollóivá lett – örökké, körré, görög végtelenné, bennem és másokban alattam.

Ha nem lépek túl, megáll, megreked és szétporlik. Ha túllépek s azzal, hogy túlléptem: örökkévalóvá lesz, örökkévaló immanens értelemben, azaz örök visszatérővé. Analógia: Ha

meghaladtam a gyermekkort, a gyermek örökké bennem marad, visszatér belém. Ha megálltam gyermeki fokon, a gyermekség köre szétpattan. A fenőtt lehet naiv gyermek módon, a naivnak maradt ember azonban elbutul.

Az Übermensch és az örök visszatérés nincs egymással ellentmondásban, sőt egymást éppen lehetségesítő, feltételező értelmes összefüggésben – egy sajátos gondolkodás szerint. Nietzsche nemcsak új gondolatokat hozott, de új gondolkodást is. Róla az ő elméjével kell megtanulnunk gondolkodni.

Dr.Kálmán Attila:

Mit adott a keresztyénség a magyarságnak? „Nevelte”

„Mozaikok a magyar oktatás ezer évéből”

Németh László szerint: „A kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valamilyen életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnese, irányítója.” (Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk, 1928.)

Mi magyarok keresztyén és nemzeti kultúrában élünk, vagy legalábbis szeretnénk élni. A keresztyén kultúrában ez a mágnes, ez az összetartó erő egyetlen élő személy: Jézus Krisztus, vagy a Szentháromság Istenre gondolva: a Szentlélek. A magyar kultúrában az összetartó erő: a közös nyelv, a közös történelem és a közös népi kultúra. Véleményem szerint a keresztyénség nem világnézet, nem valamilyen társadalmi egyesület, nem egy a felekezetek közül, hanem életforma. Keresztyénnek lenni azt jelenti, hogy próbálok valakit, Jézus Krisztust követni. Mindig arra gondolok, hogy vajon Ő most mit tenne az én helyemben. Katolikus testvéreink szerint halálunk után az Úr ítéli meg földi életünket, s ez határozza meg további sorsunkat. A protestánsok szerint nem jócselekedetekkel harcolom ki az üdvösségemet, hanem kegyelemből hit által kapom azt ajándékba. Azaz elfogadom Jézus Krisztus váltóságát és ezért hálából próbálok becsületesen, tisztességesen, az Ő útmutatásai szerint élni. Nagyon fontos meggyőződésünk, hogy személyes, közvetlen kapcsolatba tudunk kerülni Istennel. Életünk zsinórmértékéül egyedül a Szentírást fogadjuk el.

A közvetlen személyes kapcsolat úgy valósítható meg, ha naponta rendszeresen olvassuk a Bibliát és imádkozunk. (Egyedül, családban vagy más közösségben.) Ez a személyes kapcsolat azonban felelősséget is jelent: személyesen felelős vagyok az élő Isten előtt minden gondolatomért, minden szavamért, minden cselekedetemért és minden mulasztásomért.

Ami pedig a magyar nemzet kultúráját illeti, büszkék lehetünk a rendkívül gazdag nyelvünkre és a hasonlóan gazdag népi kultúránkra. Ezt erősíti meg az a történet, amelyet nemrég hallottam. Dél-Amerikában néhány évtizeddel ezelőtt volt egy nemzetközi fesztivál. A világ számos országának tudományos akadémiájától kérték, hogy küldjenek hiteles képviselőt országuk népi kultúrájából (népdalokból, néptáncokból, fazekas munkákból, szöttesekéből, népi építészetből, viseletből). A szakértőkből és laikusokból álló nemzetközi bíráló bizottság (nem hivatalos pontverseny alapján) a magyar népi kultúrát a második helyre sorolta a „világon”. (A még több százból összesodort, még markánsabb jugoszláv népi kultúrát pedig az első helyre). Ami pedig a nyelvünket illeti: egyes vélemények szerint van a miénknél néhány dallamosabb nyelv is, pl. az olasz, képszerűbb nyelv is, pl. az arab, olyan nyelv azonban, amelyik árnyaltabban, gazdagabban tudja kifejezni magát, s ugyanakkor dallamos és képszerű is egyszerre, valószínűleg nincs a miénken kívül egyetlen egy sem. A legtöbb nyelv szókincse 200-300 ezer szó körül van, a magyar nyelv szókincsét viszont 5-600 ezerre becsülik. Ezért olyan fontos, hogy őrizzük, védjük csodálatosan gazdag, szép anyanyelvünket. Ne engedjük beszűkülni, elszürkülni.

Azt mondják sokan, hogy a mai fiatalságnak nincsenek példaképei. Sokkal rosszabb a helyzet: mi vagyunk a példaképei. Ez azt jelenti, hogy úgy kell próbálnunk élni, hogy azt a kultúrát, azt a szemléletmódot, azt az értékrendet, amelyet mi képviselünk, át tudjuk adni nekik. A következő generáció csak akkor veszi át ezt az értékrendet, ha hitelesek vagyunk a szemükben. Nem csak nekünk van tekintélyünk előttük, hanem azoknak a dolgoknak is, amelyeket rájuk akarunk testálni, s olyan nyelven szólítjuk meg őket, amely a számukra is érthető.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a magyarság és a magyar kultúra sokfélesége, sokszínűsége értéket jelent. Ezt látszik megerősíteni egy kutató érdekes megfigyelése a múlt században. Magyarország térképén pontokat tett oda, ahol híres tudósok, művészek vagy feltalálók születtek. Azt tapasztalta, hogy a térképen ezek a pontocskák az ország szélei felé haladva sűrűsödtek, a közepén pedig ritkultak (kivéve a nagyvárosokat). Ebből arra következtetett, hogy az ország peremén, ahol több nemzet, nyelv, kultúra él együtt, kedvezőbbek a feltételek tehetségek születésének, fejlődésének. Tehát egyáltalán nem baj, sőt előny, hogy a Kárpát-medencében 14 nemzeti-etnikai-nyelvi kisebbség él, mert egymásra-hatásuk, vetélkedésük serkentőleg hat. Csak azt nem szabad megengedni, hogy lelkiismeretlen emberek egymás ellen uszítsák őket.

Az előadássorozat címe: „mit adott a keresztyénség a magyarságnak”. Szerintem helyesebb lenne így fogalmazni: „mit adott a keresztyénség és a magyarság egymásnak”. Ugyanis ahogy a testek tömegvonzása is kölcsönös bármekkora is legyen a tömegük közötti különbség (pl.: nem csupán a Föld vonzza a Holdat, hanem a Hold is a Földet, lásd: dagály-apály jelenség a tengereknél), a kultúrák is kölcsönösen hatnak egymásra.

Valószínűleg a magyarság többet kapott a keresztyénségtől, mint viszont, de elképzelhetetlen, hogy csak az egyik adjon át értékeket a másiknak. Pl.: Az egyházi zene és a magyar népzene egymásrahatását sok éven át vizsgálta a néhány éve elhunyt Volly István zeneszerző-nézenekutató. Sajnos rendkívül értékes megfigyelései még mindig csak kéziratban vannak.

Most, amikor az Európai Unióhoz való kapcsolódásunk napirenden van, amikor a globalizáció előnyeivel és hátrányaival számolnunk kell, különösen fontos arra vigyázni, hogy ne hagyjuk veszni sajátos értékeinket, ne vegyünk át kritikátlanul mindent külföldről. Európa ugyanis nem arra kíváncsi, hogyan tudunk másokat több-kevesebb sikerrel utánozni, hanem arra, hogy milyen új értékekkel tudjuk gazdagítani a nemzetek közösségét.

Hasonló ez ahhoz az esethez, amely néhány éve Tatán történt. Közkedvelt üdülőtelepén, a Fényes forrásoknál volt egy apró sárga virág, a kisrence. Nem volt különösen látványos, de kedves színfolt volt, és állítólag Európában csak ott megtalálható. Egy barbár fürdőmester kiirtatta és a helyükre betonvályúban paprikavirágot tett. A paprikavirág élénkpiros, harsány, de bárhol megtermő tucatvirág, nem sokat érő. Lehet, hogy a tavak környéke azóta látványosabb, de Európa lett szegényebb. Valami olyannal, amit csak mi tudunk volna hozzáadni.

Egy példát arra is említek, hogy a kultúra gyökereit, belső mágnesét olykor tudatosan is fel akarták számolni.

A Pápai Református Kollégium egykori híres diákjától, Jókai Mórtól megkérdezték, hogy mire való az iskola. Ezt válaszolta: „arra, hogy Istennek, hazának, tudománynak neveljen”. Ez a három szó: **Istennek, hazának, tudománynak**” évtizedeken keresztül hatalmas betűkkel volt felírva a főépület homlokzatára. 1952-ben, amikor államosították, leverték a feliratot. Állítólag kint állt az iskola előtti téren a fél város és sokan hangosan

zokogtak. 1994-ben, amikor végre az egész épület visszakerült egyházunkhoz, újra kiírtuk a jelmondatot, ugyanolyan hatalmas betűkkel. Alig néhányan vették észre. Ez is mutatja, hogy az „agymosásos”, alig több, mint negyven év nem múlt el nyomtalanul. Az emberek ezalatt elvilágiasodtak, üresebbekké, közömbösebbekké váltak. Ez nem pusztán a világban másutt is lezajló folyamatnak, hanem tudatos rombolásnak is a következménye. Ugyanis Pápán a református kollégium mellett volt egy bencés gimnázium és néhány állami iskola is. Az egyházi iskolák államosításakor összekeverték a különböző középiskolák tanárait, diákjait, s részben a könyvtárát és felszerelését is. Miért? Mert jól tudták, ha egy közösségtől elveszik a hitét, a hagyományait, az egzisztenciáját (vagy ahogy számos szomszédos országban látjuk: és a nyelvét), utána a gyökértelessé, kiszolgáltatottá tett emberek könnyebben manipulálhatók, „megnyerhetőek” bármilyen számukra idegen ideológiának, vagy „feladat”-nak.

Tehát amikor kultúráról beszélek, akkor ezekre a legbelső, erős mágnesekre, megtartó-összetartó erőkre gondolok, amelyek alapját képezik mind a keresztyénségünknek, mind a magyarságunknak.

Magyarország történetét sokan és sokféle szempontból feldolgozták. Bemutatták mint királyok történetét, mint háborúk-forradalmak-megtorlások történetét, mint az osztályharc történetét, vagy a gazdasági élet változásait, fejlődését. Tekintsük át most a milleniumi évben ezeréves államiságot, mint kultúrtörténetet, oktatástörténetet.

Többnyire eseményeket, neveket, adatokat mondok, de mindvégig arra próbálom a figyelmet irányítani, hogyan próbálták különböző személyek, közösségek, intézmények ezt a megtartó-összetartó erőt, a keresztyén és nemzeti kultúrát kialakítani, megőrizni, gazdagítani és átörökíteni a következő nemzedékeknek. Hiszen ez a nevelés-oktatás egyik legfontosabb feladata.

A magyar iskola egyidős a magyar állammal. 996-ban Géza fejedelem hívta be hazánkba, Itáliából a bencés szerzeteseket és letelepítette őket a mai Pannonhalmán, a Szent Márton hegyen. Ismereteink szerint kolostoruk falai között létesült az első iskola Magyarországon.

A IV. és a X. század között jónéhány nép megfordult a Kárpát-medencében, s többségük szinte nyomtalanul eltűnt. Szarmaták, quádok, longobárdok, vandálok, gótok, gepidák, hunok, avarok. Isten különös kegyelme, hogy a magyarok – mintegy újabb „választott nép” – megmaradhattak. Megmaradásuk okaként a kalandozások abbahagyását, a letelepedést, a vándorlásos állattenyésztésről a földművelésre való áttérést, a keresztyénség fölvetését és az erős államszervezet kiépítését említik, s elfelejtkeznek arról, hogy Szent István mindezek mellett megkezdte az iskolarendszer kiépítését is, azaz hazai tanítók, papok, majd hivatalnokok, iparosok, kereskedők nevelését, akik nélkül aligha szilárdulhatott volna meg az állam és a keresztyénség Magyarországon.

Szent István törvényei rendkívül szigorúak voltak. Minden tíz falunak kellett egy templomot építeni és biztosítani az ott szolgálók megélhetését, azaz megfelelő épületeket, földet, állatokat a tíz falunak kellett biztosítani, a papokat és a tanítókat pedig a püspöknek. Az első néhány évszázadban (XI-XV. század) a következő „típusú” iskolák épültek ki fokozatosan: kolostori iskolák, káptalani vagy székesegyházi iskolák, plébániai iskolák.

(Ma sokan kifogásolják, hogy miért kéri vissza az egyház az iskoláit. Nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy évszázadokon keresztül kizárólag egyházi iskolák voltak

Magyarországon, s utána is az iskolák zömét az egyházak tartották kézben. Tehát nem az a szokatlan a magyarországi gyakorlatban, hogy egyházi iskolák vannak, hanem az a negyvenegynéhány év volt a hagyományainktól idegen, amikor alig voltak egyházi iskoláink.)

Következésképpen, természetesen a legrégebbi magyar nyelvemlékeink (Tihanyi alapítólevél, a Halotti beszéd, az Ómagyar Mária-siralom, stb.) zöme is egyházhoz kötődő irat.

A kolostori iskolákat az egymás után hozzánk betelepülő szerzetesrendek irányították. (A bencések után megjelentek a premonstreiek, ciszterek, domonkosok, ferencesek, pálosok – az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend! –, Ágoston rendiek, majd a jezsuiták és a piaristák, valamint női tanítórendek: klarisszák, angolkisasszonyok, orsolyiták, stb.) a kolostori iskolák azért is voltak különösen jelentősek, mert többnyire ezek némelyikéből fejlődnek ki később az egyetemek, főiskolák.

Az első magyarországi egyetemet valószínűleg Nagy Lajos király alapította Pécsen 1367-ben. Ezt V. Orbán pápa erősítette meg. A teológia kivételével minden kar működését engedélyezte. (Újabb kutatások szerint feltételezhetően az 1305-ben Budán a domonkos kolostorban működő Studium Generale is közel egyetemi szintű volt, s egy a pécsi alapítást ugyancsak megelőző veszprémi próbálkozás is.)

A kolostorokban nem csupán színvonalas oktatás folyt, hanem kódexek, oklevelek másolása, fordítása is. Az első magyar nyelvű bibliafordítás feltehetően 1420-1430 között született Tamás kamanci oltáros pap és Újlaki Bálint belcsényi plébános munkájaként. (Ez az úgynevezett Huszita Biblia természetesen még csak kéziratos volt, hiszen az első nyomtatott könyv Johannes Gutenberg mainzi ötvös munkája, a latin nyelvű ún. Gutenberg Biblia volt 1455-ben.)

1467-ben nyílt meg Pozsonyban az Academia Istropolitana (=a Duna menti város akadémiaja), amelynek fénykorában a kancellárja Vitéz János esztergomi érsek volt, s amelyet külföldön is ismertek.

Nem sokkal azután, hogy Luther Márton 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára kitzte híres 95 pontját, (ettől számítjuk a reformáció útnakindulását) elterjedtek Magyarországon is Luther, majd Melancthon, Zwingli és Kálvin tanai. Ugyanis nagyszámú magyar diák tanult ebben az időben Nyugat-Európa számos egyetemén: Wittenbergben, Heidelbergben, Zürichben, Utrechtben, Genfben és másutt. Ők hozták haza és terjesztették el Magyarországon a reformáció különböző ágainak a tanait. Előbb elsősorban a lutherieket, később a kálviniakat is. A XVI. században volt olyan időszak, amikor a Dunántúl mintegy 90%-a protestáns volt. (Most kevesebb, mint 10%-a. Ugyanis később az ellenreformáció – Bécs és Pozsony közelsége valamint a nagybirtokrendszer miatt – itt különösen hatékonyan bizonyult.)

1530. és 1538. között alakult meg a mezőtúri, a pápai, a sárospataki és a debreceni református kollégium. Valószínűleg plébániai iskolából alakultak, esetenként néhány éves evangélikus időszak után. A reformáció teremtette meg a magyar irodalmi nyelv és helyesírás alapjait. Legfontosabb eszközei az anyanyelven, nyomtatásban kézbeadott teljes Szentírás, (Károlyi Gáspár gönci református prédikátor 1590-ben adta ki az első magyar nyelvű, teljes, irodalmi értékű, nyomtatott Bibliát, amely a vizsolyi nyomdában készült), továbbá az anyanyelven folyó prédikációk és hitviták, valamint az egyre jobban kiépülő iskolahálózat és a nyomdák voltak.

A protestáns iskolák néhány közös jellemzője:

- puritánok voltak, azaz szerény körülmények között éltek, náluk rangot csak a tehetség, tisztesség, szorgalom adott, a származás és vagyon nem számított;
- őszinte kegyesség volt jellemző rájuk, a hagyományok és a közösség nevelőerejének hasznosítása, a gyülekezetekkel való jó kapcsolat (nem királyi vagy főúri adományokból éltek, hanem a kisemberek, gyülekezeti támogatások tették lehetővé a szegénysorsú, tehetséges gyerekek ingyenes tanítását, ellátását);
- csak néhány professzor tanított (többnyire a legnagyobbakat), az alsósokat a felsőbbévesek tanították (ők voltak a preceptorok);
- a végzett diákok 2-3 évre elmentek tanítani valamelyik község református iskolájába (ők voltak az „akadémikus rektorok”), s az ottani keresetük tette lehetővé, hogy 2-3 évre külföldi egyetemeken folytathassák a tanulmányaikat.

Jelentős évszám 1541; amikor Sylvester János evangélikus iskolamester kiadta (a latin nyelven megírt) első magyar nyelvtankönyve után a teljes Újtestamentumot is magyarul.

Büszkék lehetünk arra, hogy 1568-ban Erdélyben, a Tordai Országgyűlés kimondta: „római katolikus, református, evangélikus és unitárius lelkipásztort egyaránt meghívhatnak szabadon a gyülekezetek”. Valószínűleg Európában ez volt a legelső ilyen, az elfogadott vallások egyenjogúságát kimondó országgyűlési határozat.

1581-ben Báthori István Kolozsmonostoron egyetemet alapított és a jezsuitákra bízta. (A jezsuiták különösen magasan képzett, több diplomával, szakmával rendelkező, hatékony hittérítő munkát végző szerzetesek. Elsősorban azokban a városokban alapítottak iskolákat, ahol híres protestáns kollégiumok működtek, velük kívántak vetélkedni.)

A XVII. század első harmadának kiemelkedő tudósa, írója, műfordítója Szenczi Molnár Albert református prédikátor. Legismertebb munkája a 150 genfi zsoltár magyarra fordítása. Ezeknek irodalmi és hitformáló értéke sokkal jelentősebb, mint a francia nyelvű eredetieké (amelyeket a jó költő, de egyházi ügyekben járatlan Marót Kelemen és a kiváló prédikátor, teológus, de gyakorlatlan költő Béza Tódor írt Dávid ihletett zsoltárai alapján). Kevésbé ismert, hogy Szenci Molnár Albert ajándékozta meg egyházát és a magyar kultúrát a javított Károlyi-bibliával, Kálvin főművének, Az Institutiónak, továbbá a Heidelbergi Káténak magyarra fordításával. Hatása a magyar irodalmi nyelvre és a magyar verselés fejlődésére korszakalkotó.

1622-ben alapítja meg Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a gyulafehérvári református akadémiát, amely a híres nagyenyedi Bethlen Kollégium őseinek tekinthető. Rá egy évre pedig Pázmány Péter esztergomi érsek megalapítja a bécsi papnevelde magyar kollégiumát, a Pazmaneumot. Pázmány Péter a magyar prózairodalom első jeles képviselője, a hitvitázók egyik példaképe és 1635-ben a nagyszombati egyetem megalapítója. Ez az egyetem költözött később Budára, majd Pestre, ez a mai Eötvös Lóránd Tudományegyetem elődje.

1626-ban jelent meg Bécsben az első, teljes katolikus bibliafordítás, Káldi György munkája.

(Mint érdekességet említem meg, hogy 1628-ban Bethlen Gábor a nemesi rendbe emelte a kálvinista tanítókat.)

Az 1650-es évek magyarországi oktatásának magas szintjét jelzi, hogy két európai hírnő

tudós is oktatott hazánkban. Sárospatakon a Morvaországból érkező Jan Amos Komensky, azaz Comenius, „A látható világ képekben” és a „Nagy Oktatás” (Orbis pictus és a Didactica Magna) szerzője, Gyulafehérvárott majd Kolozsvárott pedig a Hollandiából hazatért Apáczai Csere János, a „Magyar Encyclopedia” és a „Magyar logikátska” szerzője.

Eperjesen evangélikus főiskola nyílt 1667-ben, Gyulafehérvárott pedig Apafi Mihály fejedelem rendeltetése nyomán román iskola. (Jónéhány szerb, horvát, szlovák, német iskola, könyvtár, nyomda is működött a XVII-XVIII. századtól nem csupán Erdélyben, hanem a Kárpát-medence egyéb részein is. Bizonyítva, hogy a magyarok történelmük során csaknem mindig befogadók voltak, türelmesek a más kultúrákkal szemben.)

A különböző vallások, felekezetek harca a lelkek megnyeréséért azonban nem volt mindig ilyen békés.

1674-75-ben a pozsonyi vésztörvényszék elé 700 protestáns (evangélikus, református) prédikátort és tanítót idéztek meg. A megjelentek közül azokat, akik nem voltak hajlandók megtagadni a meggyőződésüket felségsértés és hazaárulás vádjával fej- és jószágvesztésre ítélték. A halálraítélt prédikátorok közül 42-öt gályarabként eladtak. 27-en élték túl a közel kétéves megpróbáltatást. Őket Ruyter holland admirális szabadította ki fogságukból. Az egyik gályarab, Kocsi Csergő Bálint, a pápai református kollégium rektora naplót is vezetett. Ennek alapján írta Moldova György a „Negyven prédikátor” című emlékezetes könyvét. (Moldova Györgytől megkérdezték – még a hetvenes években –, hogyan jutott eszébe a XX. század második felében egy ilyen „ósvi” történetet feldolgozni. Így válaszolt: „Azt szerettem volna megmutatni, hogy Magyarországon már évszázadokkal ezelőtt sem lehetett az alábbi három kérdés mindegyikére igennel válaszolni: 1.) Magyarországon akarsz-e élni? 2.) Akarsz-e prédikálni? 3.) Van-e saját véleményed? Ha van saját véleményed és prédikálni akarsz, nem élhetsz Magyarországon. Ha Magyarországon akarsz élni és van saját véleményed, akkor ne prédikálj. Ha pedig Magyarországon akarsz élni és prédikálni akarsz, akkor ne legyen saját véleményed.)

Bár azt, ami megtörtént nem lehet meg nem történtté tenni, az tény, hogy amikor 1991-ben II. János Pál pápa Debrecenben járt, és megkoszorúzta a gályarabok emlékművét, nemes gesztusát a protestánsok jó szívvel fogadták.

A magyar oktatástörténet jelentős állomása volt 1735., amikor Selmecebányán megalakult a Bányatisztképző Iskola, a későbbi selmecebányai majd soproni műszaki egyetem elődje. Mikovinyi Sámuel, korának híres térképésze és vízimérnöke volt az iskola megalapítója. A selmecebányai műszaki főiskola számos európai műegyetem mintájául szolgált, többek között a Gaspar Monge ábrázológeometria professzor által alapított párizsi École Polytechnique-nek is.

Mária Terézia uralkodásának idején az ellenreformáció ismét erősödött. Ennek jeleként a protestánsok Dunántúlon csak az engedélyezett ún. artikuláris helyeken gyakorolhatták vallásukat. Így szorult ki pl. Pápáról 1752-ben harminc évre a református kollégium a közeli faluba, Adásztevelre, s csak II. József türelmi rendelete után térhettek vissza, s építhettek új templomot és kollégiumot (a templom a főúttól csak 100 méterre, torony nélküli és nem templomnak látszó épület lehetett).

Meg kell említenünk, hogy ebben az időben, a XVII. század közepén és második felében tanított a Debreceni Református Kollégiumban a kiváló matematikatanönyv-író és kórusalapító Maróthi György, valamint a rendkívül népszerű, korszerű kísérleteket bemutató

természettudós Hatvani István.

1774-ben Klíma György pécsi katolikus püspök megnyitotta a nagyközönség előtt 15.000 kötetes könyvgyűjteményét. Ez volt az első nyilvános, magyarországi könyvtár.

Az 1777. év jelentős dátum a magyar oktatás történetében. Ekkor adta ki Mária Terézia a magyarországi oktatásügy első átfogó szabályozását jelentő Ratio Educationist (A nevelés rendje) és akkor költözött át Nagyszombatról Budára a Pázmány Péter által alapított egyetem, nyomdájával és könyvtárával együtt.

A magyar iskolatörténetben vannak kiváló helyi kísérletek is. Ilyen volt például Tessedik Sámuel evangélikus lelképásztor 1779-ben Szarvason létesített mezőgazdasági iskolája és mintagazdasága.

Van szép példa a vallási türelemre is. Pl.: a katolikus Festetich György gróf Csurgón kollégiumot építtetett református jobbagyainak. (Ebben később Csokonai Vitéz Mihály is tanított.)

1802-ben gróf Széchenyi Ferenc (Széchenyi István édesapja) a nemzetnek adományozta könyvtárát és gyűjteményeit, s ezzel lerakta a Nemzeti Múzeum s az Országos Széchényi Könyvtár alapjait. Ugyanebben az évben alapította Cházár András az első siketnéma intézetet Vácott.

(Itt jegyzem meg, hogy egyes felmérések szerint a diákoknak csak mintegy $\frac{1}{3}$ része jár a fejlettségének megfelelő osztályba. Körülbelül $\frac{1}{3}$ részük fejlettségben 1-2 évvel társai előtt jár, s ugyancsak $\frac{1}{3}$ rész pedig azért küszködik tanulmányaival, mert különböző okok miatt 1-2 évvel el van maradva a korosztályától. Magyarországon az egyházak ezt korán felismerték és régóta nagy figyelmet fordítanak a tehetségesekkel való külön foglalkozásra és a hátrányos helyzetben élők: a testi- és szellemi fogyatékosok intenzív gondozására, fejlesztésére is. A keresztyén szolgálatnak ugyanis a diakónia a keze, a misszió pedig a lelke, szelleme. A kettő együtt igazán hatékony.)

Széchenyi István 1825-ben egy évi jövedelmét ajánlotta fel a Magyar Tudományos Akadémia létrehozására. Ezeknek az éveknek jeles eredményei még: Jedlik Ányos piarista tanár elkészítette elektromágneses forgókészülékét (1827), Brunszvik Teréz grófnő Budán megalapította az első magyarországi kisdedóvó intézetet (1828), s Marosvásárhelyen megjelent Bolyai Farkas református kollégiumi professzor Tentamen (Alapok) című rangos matematikai munkája. Ennek függeléke fiának, Bolyai Jánosnak: Appendix című 26 oldalas munkája, amely forradalmasította az egész modern geometriát és az egyik legjelentősebb magyar tudományos teljesítmény. Bolyai János nem csupán a matematikában alkotott jelentőset, hanem a filozófiában és a hittudományban is. Erről tanúskodik a nem csupán eredeti gondolatait, hanem mély hitét is bizonyító „Üdvtan” című könyve is. (Bolyai Jánoshoz hasonlóan a világ legnagyobb elméi közül sokan, pl.: Newton, Leibniz, Einstein, és Heisenberg pályájuk csúcán legalább annyit foglalkoztak az élet végső kérdéseivel, a hittudománnyal, mint eredeti szaktudományukkal. Ez is jelzi, hogy a tudás és a hit nem egymással szemben álló dolog. A tudás ellentéte a tudatlanság, a félműveltség, az okkultizmus, a horoszkóp, meg az a sok zagyvaság, amellyel tele van a média. A hit ellentéte pedig a hitetlenség, a kétségbeesés. Ezt erősíti meg az a történet is, hogy amikor korának legkiválóbb fizikusát Albert Einsteint megkérdezték: „minek köszönheti rengeteg eredeti ötletét?” Így válaszolt: „Annak, hogy semmit sem tekintettem magától értetődőnek, ami annak látszott.” Mi is sok mindent teljesen természetesnek veszünk a világban, ami pedig

egyáltalán nem az. Ha megtanulunk mindent értékelni, akkor észrevevessük, hogy mennyi mindenért, mennyi csodáért kell folyamatosan hálát adnunk Istennek.)

1848 előtt a reformkor országgyűléseiről sokat hallottunk. Keveset arról, hogy ekkor alakultak meg – elsősorban a híres protestáns kollégiumokban – a diáktársaságok, amelyek harcoltak azért, hogy ne a latin vagy a német, hanem a magyar legyen a tanítás nyelve a közép- és felsőoktatásban. Ezekben a diáktársaságokban, önképzőkörökben tanulták meg a 48-as ifjak nem csupán a versírás szabályait, hanem vágyaik megfogalmazását, a kulturált vitatkozást, a parlamenti demokrácia, a közszereplés szabályait is.

1848-ban a Batthyány kormányban báró Eötvös József volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Már ekkor kidolgozta a népoktatási törvény tervezetét. A Parlament alsóháza ezt el is fogadta, de a Jellasits-féle támadás miatt a felsőház már nem tudta tárgyalni.

A szabadságharc bukása után, 1849 novemberében kiterjesztették Magyarországra is az ausztriai középiskolai szabályzatot. Az Entwurf (= tervezet) kényszerintézkedései (szigorította az iskolák állami felügyeletét, korlátozta az iskolafenntartók autonómiáját, kötelezővé tette a német nyelv oktatását) eleinte ellenállást váltottak ki, de hosszabb távon kedvezően hatottak középiskoláink fejlődésére: hatosztályosról nyolcosztályosra bővítette a gimnáziumot, bevezette a reálgimnáziumot, a szaktanári rendszert és az érettségi vizsgát.

1868-ban, a kiegyezés után Eötvös József második minisztersége idején egyetlen év alatt három történelmi jelentőségű törvényt fogadott el az Országgyűlés: a népoktatásról szólót, a nemzetiségi egyenjogúságról szólót, valamint a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek azonosságáról (egyenlő jogairól) szólót.

Trefort Ágoston minisztersége idején (1872-88) létesültek a művészeti akadémiák Budapesten (zeneművészeti, képzőművészeti, iparművészeti és színművészeti), befejeződött az Üllői úti klinikák, a műegyetem és az egyetemi könyvtár építése, valamint létesült a kolozsvári és a zágrábi egyetem. A kiegyezés és az I. világháború közötti nem egészen fél évszázad hazánkban végre a béke és az építkezés, gyarapodás időszaka volt. Ekkor épült ki az akkori Magyarország út- és vasúthálózata, kórházi, iskolai, egyetemi és közigazgatási hálózata. Jelentős részben még ma is ezt használjuk, illetve ennek azt a kisebbik felét, amely Trianon után megmaradt. Ennek a pozitív időszaknak is kiemelkedő része volt 1895-96-os millenniumi év környéke. Ekkor pl.: öt év alatt mintegy ezer népiskolát építettek.

1919-ben, a Tanácsköztársaság idején megszűnt az iskolai hitoktatás, megszüntették az érettségi vizsgát és államosították az iskolákat. Már ekkor megfigyelhető volt, hogy ha az ún. „baloldal” kerül hatalomra, az nem épít, gyarapít, csak szétoosztja azt, amit mások megtermeltek. Színvonallesést is okoznak, amikor eltörlik a szabad versenyt, az objektív megméréstetéseket, pl.: az érettségit, hogy a saját szempontjaik szerint értékelhessenek, osztogathassanak.

1922-től 1931-ig a XX. század egyik legjelentősebb magyar kultúrpolitikus, gróf Klebelsberg Kunó volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ő hozta létre a külföldi magyar kulturális intézeteket, iskolareformok sorozatát hajtott végre, folytatta a századforduló iskolaépítési programját, (főleg a tanyákon), s minisztersége utolsó évében (a világválság küszöbén, 1931-ben!) elérte, hogy a magyarországi költségvetés mintegy felét oktatásra és kultúrára fordították. Ekkor vett lendületet Magyarországon a népfőiskolás és a tehetségtámogató mozgalom is.

1945 nyarán, néhány héttel a II. világháború befejezése után megalakult az Országos Köznevelési Tanács, amely a kormánynak nevelési-oktatási kérdésekben tanácsot adott. Elnöke: Szentgyörgyi Albert volt. Tagjai: Kodály Zoltán, Karácsony Sándor, Keresztury Dezső és mások. Sok értékes ember, de csak rövid ideig kaptak szót.

Amikor 1946. augusztus 1-én kibocsátották az új forintot, kiderült, hogy a pedagógusok fizetése az 1938-as átlag 20%-ára, azaz egyötödére esett vissza.

1948. június 16-án névszerinti szavazás volt az iskolák államosításáról a Parlamentben. 230 igen, 63 nem. Keresztury Dezső, a korábbi kultuszminiszter azt sem volt hajlandó végrehajtani, hogy az iskolai kötelező hitoktatást megszüntessék, inkább lemondott. Az iskolák államosítását Ortutay Gyula miniszterrel hajtották végre.

1948. október 7-én írta alá a Kormány az „Egyezményt” a református és az unitárius egyházzal. Ez tulajdonképpen egy a kormány által megfogalmazott diktátum volt, amelyet az egyházak akkori vezetői (nyomásra) aláírtak. Nem hozták nyilvánosságra, mert még ezt az egyháznak minimális mozgásteret biztosító egyezményt sem tartották be. (Összehasonlításképpen megemlítem, hogy az utóbbi 3 évben, mint a Magyarországi Református Egyház világi elnöke, több tárgyaláson vettem részt előbb a Horn-kormány, majd az Orbán-kormány képviselőivel, olykor a vezetőivel is. Hornék is meghallgatták a véleményünket, de alig vették figyelembe. A katolikusokkal kötöttek hivatalos megállapodást, a többi egyházzal nem. Az Orbán-kormány képviselői pedig azt mondták, hogy írjatok le mindent, amit szeretnétek. Ez volt a kiindulási alap. Azon később csak kisebb finomítások történtek. Majd mindkét fél aláírta. Nyilvánosságra hozták a megállapodásokat, s igyekszünk kölcsönösen azok pontos betartására.)

Az evangélikusokkal 1948. december 14-én, a katolikusokkal pedig jó másfél év múlva 1950. augusztus 30-án írták alá az „egyezményt”. A katolikusok 8, a reformátusok 1 középiskolát tarthattak meg, az evangélikusok egyet sem. A híres budapesti Fasori Gimnáziumot sem, ahol pedig több Nöbel-díjasnak a tudását alapozták meg.

1951-ben jelent meg a törvény a tankötelezettségről és az általános iskoláról. Pozitívuma volt, hogy kimondta a tankötelezettséget 6-tól 14 éves korig és az, hogy az általános iskola ingyenes. Negatívuma viszont: „általános iskolát csak az állam tarthat fenn.” (Tehát sem egyház, sem alapítvány, sem magánszemély.)

Az 1956-os forradalom és szabadságharc előkészítésében jelentős szerep jutott a Petőfi-kör vitáinak, amelyek közül az első nyilvános rendezvény a Magyar Egyetemek és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (a MEFESZ) egykori tagjainak találkozója, egy későbbi pedig a köznevelésről szóló vita volt.

1962-ben az MSZMP VIII. Kongresszusa kimondta a tanulóifjúság származás szerinti kategorizálásának (munkás, paraszt, értelmiség, egyéb és X-es, azaz osztályellenség) a megszüntetését.

Az 1985. évi I. törvény, amely az oktatásról szólt, lehetővé tette az intézményen belüli autonómiát a központi nevelési programok és tantervi irányelvek keretei között.

1989. június 8-án Glatz Ferenc miniszter bejelenti, hogy megszűnt az orosz nyelv kötelező oktatása az iskoláinkban. (Sajnos a mi nemzedékünk előbb csak oroszul tanulhatott, majd a kötelező orosz tanulása mellett tanulhatott más nyelvet is és korlátozva volt a külföldre

való utazásunk is. Ezt a mai fiatalok alig akarják elhinni.) Egyúttal megszűnt az állam iskolaalapítási monopóliuma, tehát elvileg egyházak, alapítványok, magánszemélyek is alapíthattak iskolát.

Az első újjáalakult egyházi gimnázium a Fasori Evangélikus Gimnázium volt, de hamarosan követte őt a budapesti Baár-Madas és a Sárospataki Református Gimnázium és jónéhány katolikus iskola is. Ma már az iskoláskorúak mintegy 5%-a jár egyházi iskolába. Ez az elmúlt évtizedekhez képest jelentős előrelépés, de ha az államosítás előtti több, mint 50%-hoz, vagy az egyházi iskolákba jelentkezők és férőhely hiányában elutasítottak magas számához viszonyítjuk, nem lehetünk maradéktalanul elégedettek.

A nem egyházi iskolába járó diákok egy része iskolai hitoktatásra jár (a középiskolások csak nagyon kis számban).

(A hitoktatói óradíjakat az Antall-kormány a Költségvetésből támogatta. Ezt a Horn-kormány megszüntette, az Orbán-kormány pedig ismét folyósítja.)

1993-ban három jelentős oktatási törvényt fogadott el a Parlament: a közoktatásit, a szakképzésit és a felsőoktatásit. A felsőoktatásról ez volt az első önálló magyar törvény. (Azóta mindhárom többször módosították.)

A történelmi áttekintés után még néhány oktatással-neveléssel kapcsolatos gondolat, tapasztalat. Németh László szerint, ha valakiről azt akarjuk megtudni, hogy optimista vagy pesszimista, kérdezzük meg tőle: hisz-e abban, hogy az ember nevelhető. Abban, hogy az egyik ember pozitív hatással tud lenni a másikra. Ha a válasza igen, akkor egészen biztos optimista az illető, bármit is mondjon egyébként.

Köztudott, hogy az ember csak belülről kormányozható. Hogyan? Erre is egy konkrét példát mondok: Tatán, ahol életem zömét leéltem, a Fényes források felé vezet egy kb. 2 km hosszú, nyílegyenes út. Két oldalán hatalmas nyárfák és gesztenyefák voltak. Az előregedett fák egy részét kivágták és helyükre facseteteket ültettek. Egyszer arra kerékpározva megdöbbenve tapasztaltam, hogy kb. harminc facsetetét derékban kettétörték. Nagyon mérges lettem. Az egyik kollégám azt kérdezte: „Miért vagy úgy felháborodva? Ez a te bűnöd is. Hány facsetetét ültettél el a diákjaiddal?” „Fiatal koromban sokezret, de 50 évesen is ez lenne a dolgom?” „Igen. Mert minden nemzedéknek mindent újra meg kell tanítanunk. Amelyik gyerek facsetetét ültet, az nem töri derékba őket, amelyik madáretetőt készít, nem szedi ki a fészket, amelyik gyermekkorában bibliai történeteket, zsoltárokat, népdalokat szív magába, jobban ellen tud állni annak a szennyáradatnak, amely később el fogja árasztani őt.”

Ma, amikor 6-8 évenként megkétszereződik a Földön az ismeretanyag, képtelenség megmondani, hogy mire lesz diákjainknak szüksége 30-40 év múlva. Mit tanítson tehát a mai iskola?

Mindenekelőtt kell adnia egy minimális, de elfogadható szintű és tartalmú általános műveltséget. Fejleszteni kell a fiatalok gondolkodását, hogy ne lehessen manipulálni őket, fejleszteni az ízlésüket, hogy különbséget tudjanak tenni szép és rúttal, érték és silány között, fejleszteni a jellemüket, hogy legyen akaratuk, gerincük, tartásuk és kitartásuk; fejleszteni a kommunikációs képességüket, a nyelvtudásukat, hogy tudjanak kapcsolatot teremteni másokkal, megérteni másokat és megértetni magukat másokkal. Nekünk, egyházi iskolákban tanítóknak van még mindezek felett egy nagyon fontos feladatunk. Hitre nevelni állítólag nem lehet. De kell nyújtánunk olyan ismereteket, tapasztalatokat, élményeket, amelyek elősegíthetik azt, hogy a hit ajándékát minél többen megkaphassák, rátaláljanak életük igazi

értelmére, rátaláljanak Istenünkre.

Végül visszatérve Németh László kérdésére, hogy nevelhető-e az ember. Eszembe jut az az Ige, amely a pápai református templom szószéke felett olvasható: „Nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.” (Róma 9/16.) Sokáig azt hittem, hogy ez azt jelenti: ölbetett kézzel kell várnunk, hogy a „sültgalamb” a szánkba repüljön, hiszen úgyszem rajtunk múlik a dolog. Egyszer Székelyudvarhelyen egy idős lekipásztor magyarázatából értettem meg ennek az Igének az üzenetét, amely a nevelőmunkára is érvényes: a szántás, a vetés, az öntözés, a gyomlálás és az aratás terhe és felelőssége a miénk, de sohase felejtjük el, hogy a növekedést az Úr adja.

Gémes István:

UTAS VAGYOK – HOVÁ MEGYEK?

Ezekben a napokban gyakran felelmegettük konferenciánk címét: „Utas vagyok e világban”. Nem mi vagyunk az elsők, akik az emberi életet útonjárással hasonlítják össze. Az útonlevés azonban nem önmagáért van: csak az az út éri meg, amelyen járva célhoz érhetek. A mi úton-jártunkban abban reménykedünk, hogy egyszer majd csak elérjük célunkat. Ezért kell erről beszélnünk ma: úton vagyok – de hová megyek?

Amióta az emberiség létezik, azóta izgatja ez a kérdés és próbált már milliófajta választ adni rá. Jönnek korok, amelyekben az emberekben nagyon élesen vetődik fel a kérdés: miért is vannak ezen az úton, van-e ennek egyáltalán értelme? Ha jól látom, ilyen korban élünk ma is. Minden kor meg-próbált felelni erre a nagy kérdésre. Hogy csak egy példát említsek, nézzük meg az ún. minoszi kul-túrát. Az ebben a kultúrában élők hosszú csónakot faragtak halottaiknak, abba fektették és ellátták őket bőségesen étellel-itallal, majd leúszatták őket a Níluson. Szent meggyőződésük volt, hogy a lassan leúszó csónak egyszer csak elérkezik a boldogok szigetére. Hitték, hogy odáig hosszú útat kell megtennie, ezért em fukarkodtak az élelemmel. Ha odaér halottjuk, ott már semmire nem lesz szüksége, ott egyszerűen csak boldogságban lesz része. – De van más, számtalan, még érdekesebb és sokkal bonyolultabb elképzelés is, amellyel itt nem foglalkozhatunk.

*

Mielőtt tárgyunkra térnék, személyes vallomással tartozom: Nem emlékszem, hogy közel 50 éves teológus pályafutásom alatt valaha is előadást tartottam volna erről a témáról. De úgy látszik ebben az ügyben egyáltalán nem tartozom a ritkaságok közé. Miután megjelent az Evangelischer Erwachsenenkatechismus átdolgozott, új kiadása, római katolikus részről máris az a kritika érte, hogy szint-e egyáltalán nem foglalkozik a témával. Ezzel kapcsolatban eshet szó egy 1997-ben lefolytatott közvéleménykutatásról is, amelyet berlini protestáns lelkészek között tartottak. Eszerint a megkérdezettek 75%-a kijelentette, hogy munkája során még soha nem nyúlt ehhez a témához. Szemérmesség ez csak, vagy tudatlanság? Vagy félelem attól, hogy hamisat/téveset mondok? Mind a három lehetséges. Ugyanakkor a lakosság körében végzett kutatások kimutatták, hogy legalább általános harmado-lásról kellene beszélni: egyharmad hiszi, egy másik harmad nem, a maradék pedig nem tudja, hogy hiszi-e a halál utáni életet. Ugyanakkor 43%-ban állapították meg azok arányát, akik hisznek a halál utáni *valamilyen* létezésben. Még a megkérdezett ateisták közül is 18% volt azon a véleményen, hogy „valahogy mégiscsak van tovább” a halál után.

Hogy én most bőségesebben és szívesebben foglalkozom ezzel a kérdéssel, az talán a korról is összefügg. Hiszen már csak természet szerint is többet kellene szembenéznem vele, mint azoknak, akik még csak az út elején vannak, miután már messze túl vagyok életútam csúcán. Ismerős az utcai „bölcesség”: Csak öregek érdeklődnek a halál utáni élet után, aki két lábbal, szilárdan áll az élet mezején, annak nincs szüksége erre a mankóra”. Legújabb kutatások ennek pontosan az ellenkezőjét hozták felszínre: a 60-on felüli megkérdezettek 61%-a kijelentette, hogy nem hisz benne! Én is tiltakozom ez ellen: szerintem nem az öregség váltotta ki belőlem a kíváncsiságot, hanem egyszerűen a magam iránt érzett tisztesség a *számadásra*. Meg kell kérdeznem magamat, hogy én, aki most már sok évtizede járom az utat, tényleg milyen cél felé haladok, van-e egyáltalán kitűzött céltom, amely felé igyekszem? Számadás ez tehát, amelyet el kell végeznem, már csak magam felé is. Úgy érzem, nem szabad kitérnem a tisztességes válaszadás elől. 1Pt kifejezésével élve: számot kell adnom a „bennem levő reménységről” (1Pt 3,15). Nem kívánom kivárni utolsó napjaimat a válasszal. Az ateista Ernst Bloch tübingeni filozófus, aki a kereszténységnek örök „Jenseiterei”-t vetett a szemére, mikor közvetlenül halála előtt megkérdezték, hogy hogyan vélekedik a halál utáni életről, nem ta-gadta meg magát, de azt elárulta, hogy ő maga is feszülten kíváncsi, mi jöhet a halál után? Bár figyelmeztethetne

Luther (akit ugyebár minden ügyben idézni lehet!), aki óvott attól, hogy ezekkel a kérdésekkel túlságosan foglalkozunk. „Azt nem tudom, milyen lesz a paradicsom. Hiszen már ma-ga az élet is elég titokzatos, hát még a halálon túli lét? Mit kell annyit spekulálni a lélek halálon túli sorsáról? Krisztus feltámadása elnyelte a halált, s ami maradt, az csupán egy „kleines Tödlein” a sok baj, nyomor, szomorúság, félelem, kísértés után...” De idézhetném Pascal gyanúját is, aki szerint „mivel a jelennel nem tudunk igazán megbirkózni, nagy lelkesedéssel vetjük magunkat a jövőbe te-kintésre”. (VIII. levél Mlle de Roannez-hez, 1656.) Ha pedig még súlyosabbat akarnék mondani, akkor az első keresztény-kritikus filozófust, a görög Kelzoszt idézhetném, aki azt állította a kereszt-tényekről, hogy a halál utáni életről semmi újat nem tudnak mondani. S hogy a „koronát” is felte-gyem, a jubiláló Nietzsche-t kell szóhoz juttatnom. A később megtévelyodott papfi ezt írta: „Testvé-reim, könyörgök, maradjatok hűek a földhöz és ne higgyetek azoknak, akik földöntúllal reméltetnek benneteket. Méregkeverők ők, akár tudják, akár nem.”

Kell-e hát ezzel a kérdéskörrel tényleg foglalkoznunk? Kettős lehet a válaszunk.

Először: nem, mert a kereszténység hamis feltételezésekből indul ki, amikor a halált az ember utol-só, legnagyobb ellenségének tekinti. Az euthanasia, a „szabad halál”, az egyre magasabb életkort biztosító modern társadalom világában nem sok helye van ennek a véleménynek. Hiszen az egyre magasabb kort elérő ember egyenesen jótéteménynek nevezheti, ha végre egyszer meghalhat. A tapasztalat is azt mutatja, hogy ma, békeidőben, az emberek túlnyomó többsége ún. természetes halállal távozik ebből az árnyékvilágból. Ezért kérdéses, hogy ezt a „természetesnek” látszó halált le kell-e győznie a kereszténység feltámadásról szóló prédikációjának?

Másodszor: igen, foglalkoznunk kell vele, mert a halál utáni élet ma sokkal több embert foglalkoz-tat, semmint gondolnánk. Ezt nem szabad félvállról vennünk. Fennáll ui. a veszély, hogy ha mi nem adunk választ a feltörő kérdésekre, a kérdezők a különböző vallások által nyújtott globális megoldási kísérletek valamelyikébe mégis csak belebotlanak. Elég egy pillantás a vallások tarka világába, hogy ennek lehetőségét valószínűnek tartjuk. Ezt a lehetőséget még súlyosbítaná, ha az érdeklődők észre-vennék, hogy mi nem, vagy csak félvállról foglalkozunk a halál utáni élet kérdéseivel: érdektelen-ségnek fognák fel ezt, s ez ellentmondana nemcsak elvárásainknak, hanem a rólunk, keresztényekről alkotott képünknek is. Ide kívánczik még egy megjegyzés is: az ún. klinikai halál állapotából vissza-hozott emberek szinte egyöntetűen arról tudósítanak, hogy ebben az állapotukban elveszítették a halálfélelmüket és halál utáni életükről voltak meggyőződve. Csak nagyon ritkán állapítottak meg depressziós állapotot azoknál, akik féltek, hogy visszahozzák őket a földi életbe. A téma itt is, ott is igen aktuális.

Mai előadásomnak ezért azt a célt tűztem ki, hogy felmutassam a kérdéseket és semmit ne hallgassak el; összehasonlítástól se féljek, inkább horizonttágításra törekedjem; amennyire lehet, tárgyilagosan értékeljem a tényeket; és végül, állást foglaljak a hitvallás és a bizonyágtétel (homológia és martü-ria) újtestamentumi keretein belül.

Mielőtt a tulajdonképpeni témához kezdenék, hadd olvassam fel Marie Luise Kaschnitz „Ein Leben nach dem Tode” c. versét:

Marie Luise Kaschnitz: ÉLET A HALÁL UTÁN

Hogy hiszek-e, kérdezték
az életben a halál után
s én igennel feleltem.
De hirtelen nem tudtam,
hogyan is fest majd az egész.
Hogyan állok majd magam
ott.
Egyet tudtam csupán:
csak semmi arany
székeken ülő szentek hierarchiája
átkozott lelkek zuhanása
csak

csupán felszabadult
soha el nem fogyó
engem elárasztó szeretet.
Nem merev, ékkövekkel rakott
arany védőpalást.
De pókhálókönnyű szövet
mely lehelleként vállamra terül
mint egykor a tírreáni hullámok
lágy, simogató mozgása.
Ahogy a szavak ide-oda
foszlánnyá lesznek, jöjj, gyere

te könnyáztatta, fájdalmas
hullámzó utazás
s a kezed újra
az enyémben

Így feküdtünk,
felolvastál nekem
elaludtam
felriadtam
újra alvás

felébredek
Hangod fogad engem,
felszabadít és így
tovább

Szóval többet, kérdik
a kérdezők, nem vár el
a halál utántól?
És én felelek:
Semmiesetre sem kevesebbet.

Ehhez szeretném én is tartani magam, még akkor is, ha valaki túl kevésnek, vagy éppen túl soknak tartja a mondanivalómat. Mert a jövődőről vajmi keveset tudunk, s nem szabad ezt a hiányt fantáziánk elengedésével pótolni akarni. Maga a Szentírás, ótestamentumi részében sokkal színesebb a kérdésben, az Újtestamentum viszont annál tartózkodóbb. Mint az Újszövetség gyülekezetének, nagyon fontos arra figyelni, amit Jézus és az apostolok hirdettek, mondtak ezekről az „utolsó kérdésekről“. Ezért mindenféle tájékozódásunkban nekünk a Szentírásból kell kiindulnunk. Hadd ábrázoljam mindenképp azért azt a háttérrel, amelyen a kereszténység üzenete először elhangzott, ti. a zsidóság Ótestamentumon nevelkedett mondanivalóját és a jézuskorabeli görög, hellenista világ véleményét.

ZSIDÓSÁG. 1. ábra

Az Ótestamentum halálról és halál utáni életről szóló mondanivalója igen összetett és koronként meg lehetően változó. Kb. a Kr.e. 5. századig a zsidó iratok semmiféle érdeklődést nem árulnak el a halál utáni élet iránt. Sehol sincs szó arról, hogy a bűnös embert milyen sors várja halála után. A leggyakoribb az az eufémikus kifejezés, hogy „az atyákhoz tér”, vagy „atyáinál alszik”, vagy „a sírba száll az atyákat követve”. Kategórikus az Ézs 28,14-ben található kijelentés: „A halottak nem élnek, az árnyak nem támadnak fel... még az emlékezetüket is eltörölted”. – Egészen más a helyzet a babiloni fogság alatt és után. Az embereket egyszerre érdekelni kezdi halálon túli sorsuk. Megjelenik, új elemként, a halottakból való feltámadás hite, főleg Ezékiel és Dániel próféták nyomán. Itt tűnik fel először a gondolat, hogy az igazak életre kelnek a porból. Az újtestamentumi korban szétvált a kép. Az evangéliumokból tudjuk, hogy a *farizeusok* a lélek örökéletét hitték, a *szadduceusok* tagadták a feltámadást, míg a *Makkabeus*-korban a lélek halhatatlanságát hirdették, az apokaliptika pedig már a halál utáni állapot rémes kiszínezését tartotta egyik feladatának, a végidői borzalmak leírása keretén belül.

A kérdésre vonatkozó főbb zsidó mondanivalót megállapíthatjuk ilyen összegezéssel: Az ember halálával Isten ítélete következik be. A halott „leszáll a *seolba*”, amelynek azonban sok köze magához a halál tényéhez nincsen. A benne levő halottak amolyan árnyék-létet élveznek, erőtlenséggel és örömtelességgel. Erre utal a *refaim*=árnyékok szó (Zsolt 88,11). Onnan visszatérés nincs (Jób 10,21). Valószínűleg innen mennek az „átkozottak” a *gyehennába*, amelyhez a tűz, a kínok képe tartozik. A feltámadás által viszont „a föld alól” (Zsolt 63,10) testileg jönnek elő a halottak és az igazakkal együtt Isten összegyűjti őket azért, hogy az ő választott népe újra együtt lehessen. Elmondhatjuk, hogy az ótestamentumi zsidó felfogásban kevésbé az *egyén* sorsa az érdekes, mint inkább a *népé*, a közösségé. Fontos, hogy a nép újra összeálljon, mert Istent nem dicsőítik a seolban a sírbaszállók – ahogy azt egy zsoltárvers mondja (115,17 és Ézs 38,18). Isten népének regenerálása, újra helyreállítása, ez az ótestamentumi reménység egyik legfontosabb támasza.

GÖRÖG HITVILÁG. 2. ábra

Amikor az Újtestamentumot a halottak sorsa, a feltámadás és a halál utáni élet kérdése felől faggatjuk, egyvalamiről semmiképpen nem szabad megfeledkeznünk. Jézus és tanítványai korát már nagyon erősen nem csak az Ótestamentum, hanem az akkori világ szinte egyeduralkodó szellemi áramlata, a görög kultúra, a hellenizmus határozta meg és nyomta rá bélyegét. Ha tehát azt kérdezzük, hogy mi volt a korabeliek véleménye a kérdésünkről, akkor ezt semmiképpen nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Sematikus összeállításom nem a görög szellem, mitológia egészét kívánja bemutatni, – ahhoz nincs elég időnk – hanem csak azt a szeletét, amely az újtestamentumi korban a legelevenebb volt,

mégpedig Plátón mondanivalója.

Plátón (Kr.e. 427-347) görög filozófusról itt csak azt kell elmondjuk, hogy számára a világmindenség, de benne az ember is tkp. *két részből* áll: az érzékeinkkel megragadható **materiális test**ből és az öröktől fogva létező részből, az ún. **ideákból**. Utóbbiak világában élt öröktől fogva az emberi lélek is, amely születésünkör beöltözött ugyan az érzékelhető testbe, de az nem tudja fogva tartani. A bölc, a filozófus legfontosabb feladata tehát, hogy ezt a látható, érzékelhető „börtönt” levebbe magáról az örök lélek, hogy annál inkább és igazán élhessen.

Mindezt a mi témánkra átvive, a következő kép alakul ki. Az ember meghal, de a halál nem büntetés, hanem felszabadítás. Hiszen az idea szenvedett a test rabságában s most vége ennek a rabságnak (*szóma széma* = a test a lélek börtöne). A halálban tehát levetkőzzük a testet, amely elpusztul, de nem a szellem, az idea. Ez ui. öröktől fogva volt, örökké lesz, és a lélek vándorlása folytán valahol újra újabb „börtönre” talál majd. Miközben tehát a test pusztulásra van ítélve, azalatt a felszabadult idea, szellem felszabadul, fölszáll és meg nem szűnik örökkévalósága. Ez alól csak a bölc, a filozófus a kivétel, aki tudja, hogy lénye a testetlenségben, a szabadságban, a halhatatlanságban valósul meg igazán, az érzékelhető világ minél előbbi elhagyása által. Levetkőzi hát boldogan az emberi testet és ezzel felszabadítja önmagát, az igazi lényét. Így éled fel a maga igazi lényében, amennyiben a *nűsz*, az értelem, az emberi gondolkodás most már korlátatlan megnyilvánulása megvalósulhat. Ez a bizonyos „értelmes lény” felszáll az ideák világába és mint ilyen, halhatatlan, nem tud meghalni, miközben a rabtartó test elpusztul.

Minden további részletezés helyett hadd ugorjunk a mába. Ha elmegyünk egy temetésre, az esetek 90%-ában egészen biztosan halljuk a következő mondatot: feleim, ez csak a teste amit most eltemetünk, de a lelke halhatatlan, Istennél van! Ez bizony tömény platonizmus, aminek semmi köze a Szentírásról tájékozódó kereszténységhez. Mégis annyira eluralkodott egész nyugati gondolkodásunkon, hogy két évezred után is képtelenek vagyunk megszabadulni tőle. Arról nem is szólva, hogy az új római katolikus katekizmus egyszerűen hirdeti a lélek halhatatlanságát – mint keresztény tanítást.

HAGYOMÁNYOS HITÜNK – 3. ábra.

Abból indul ki, hogy Isten *igaz*, ami azt jelenti, hogy szeret is, meg büntet is. Ő adta az embernek a két út lehetőségét, Jézus szavával a keskeny- és a széles útét. Az elsőnek kellene járunk, de a többség a másodikat választja. Akár az egyiket, akár a másikat járunk, a halál kikerülhetetlen. A halál után azonban elválnak az utak. Isten igazságának megfelelően a keskeny úton járó kevesek a szűk kapun át jutnak az üdvösségre, a széles út vándorai pedig a tágas kapun át a veszedelemre. Jézus ítélete nyomán – hiszen Isten neki adta át az ítékezés jogát, Mt 25 nagy ítélet-példázata szerint – az első bemennek az örök életre, amelyet a Szentírás a menny, a lakoma, az ország, az üdvösség képével ír körül. Ez jelenti az Istennel való teljes és végérvényes közösség helyreállítását, a vele való öröklétet. – A tágas kapun beözönlőket viszont pokol, kárhozat, veszedelem, Isten-nélküliség fogadja, – ami azt jelenti, hogy, mivel Isten közösségét – szándékos elzárkózásuk, elutasításuk eredményeként – eddig is nélkülözték, itt most végleg nélkülözni fogják. Más szóval: az örök halálban merülnek el, nem léteznek.

*

El kell mondjuk, hogy nem mindig tudott ez a kép minden további nélkül érvényre jutni a kereszténységben, bár meglehetősen biztos bibliai alapokon állónak tűnik. Igen korán jelentkeztek hangok a szerető Isten és a pokol ellentmondására hivatkozva. Az érvelés mindig is úgy szólt, hogy hogyan lehet összeegyeztetni Isten világszeretetét, s ugyanakkor elfogadni, hogy ő küld befejezett tényként egyeseket a kárhozatba és kizárja őket a vele való közösségből?

De csak a 12.századtól kezdett alakot öltetni, a szigorú kettéválasztás enyhítése végett, az ún. **tisztító-tűzről** szóló tanítás. Ez a kísérlet abból indult ki, hogy komolyan vette az örökéletre, ill. kárhozatra való szétválasztás gondolatát. Minden ember halál előtti viselkedése szabja meg a halál utáni léte minőségét. Ahogy a hit és a jó tettek az üdvösségre visznek, ugyanúgy juttat el a pokolba a hitetlenség

és a súlyos bűnök. A kettő között valami áthidalhatatlan szakadéknak kell lennie, ahogy azt Jézus is hangoztatta a szegény Lázárról és a gazdagról elmondott példázatában (Lk 16). Nem lehetne valami közbelső megoldást találni? – ez lett egyszerre az alapvető kérdés. Lehetséges lenne az, hogy az emberiség nagyobb(?) részét egyszerűen átengedjük a pokol tüzének? Mi lesz azokkal, akik ugyan haláluk előtt megbánták a bűnüket, de már nem volt idejük a jóvátételre? Vagy mi lesz azokkal, akik valami halálos bűn állapotában haltak meg hirtelen? Ha sorsukon nem lehet változtatni, akkor az egyház által olyan komolyan szorgalmazott közbenjáró imádságnak sem lehet sok értelme! Hátha van még egy legeslegutolsó lehetőség a megtisztulásra? Miután a kárhozatra menőket valami sötét helyen való tartózkodóknak képzeltek el, kell megoldásnak lennie, mielőtt a halottak az utolsó ítéletre elő nem állítatnak. Ebben nagy segítséget jelenthetnének a holtakért elmondott imádságok, később az érettük elmondott misék is, az isteni megbocsátó kegyelmen túl.

Igen, a kérdés azért vetődhetett fel ilyen egzisztenciális élességgel, mert – a személyi sorsokon túl – nem volt kimondott tanítása az egyháznak arról, hogy hol tartózkodnak a holtak haláluk és az ítélet között? Luther később azt vallotta, hogy mivel halálunkkal megszűnik az idő, ezért már a halálunk pillanatában szól a hívás: Márton, jelenj meg az ítéletre! A kései középkor azonban inkább gondolt az idői távolságra – halál és ítélet között – s ezért keresett sürgős megoldást. (A tisztítóútz kialakulásához ajánlom Le Goff, *Die Geburt des Fegefeuers* c. könyvét, dtv 4532)

Nekem az a véleményem, hogy ez a tanítás nem igazolható a Szentírással, bár a róm.kat. egyház világekatekizmusáé még ma is ezt állítja. Kijelenti, hogy mivel a Szentlélek elleni bűnre nincsen bocsánat, ezért kell olyan jövendő hely, ahol viszont bizonyos vétkek megbocsáthatók. Ezt nevezi tisztítóhelynek, ahol a végső tisztulás bekövetkezhet. Csak 2 Makk 12,46-ban talál egy helyet (2 Makk. nem tartozik a szorosán vett Biblia könyvei közé!), amelyen bűnösök megszabadításáért bemutatott áldozatról van szó. A katekizmus ezt egyszerűen a közbenjáró imádsággal azonosítja: „Az egyház ajánlja az alamizsnát, a búcsúkat és a bűnbánat cselekedeteit az elhunytakért.” (Katek. 1030-1032).

Az elképzelés tehát az, hogy a tisztítóhelyen még behozhatók bizonyos földönvált mulasztások, s ezzel megnyílna az út az üdvösség felé. Bár azt kell mondanom, hogy érzelmileg nagyon stimuláló az elképzelés, sőt még ésszerű megoldásnak is látszik, de nincs hozzá kinyilatkoztatási alapunk.

ORIGENÉSZ EGYHÁZATYA JAVASLATA – 4. ábra

Már a korai időben volt az egyháznak egy nagy tanítója, aki fokozottan foglalkozott a halál utáni élet kérdésével. Az alexandriai *Origenész* (élt 185-253 között), korának egyik legnagyobb tudású embere volt. Alexandria leégésekor állítólag tízezer kötetes könyvtára is odaveszett. Mivel újplatonista szellemben tanított, eléggé hányatott sorsa volt: két ízben kizárták az egyházból is, majd újra visszafogadták.

Origenész számára kevés volt a teremtés és a vég, az eszkaton közötti szakasz ahhoz, hogy Isten megváltó művét benne elhelyezze. Szerinte az üdvösségtörténet már korábban elkezdődött egy intelligens szellemvilágban. Ennek megfelelően a kozmikus Krisztus is a teremtés előtt kezdte meg az isteni megváltás munkáját. Ez pedig nem is fejeződött be a halálával/feltámadásával, hanem túlnyúlik a Biblia által adott határokon. Amit azért az egyház a megváltásról tanít, az jelentős ugyan, de csak egy részszakasza az isteni műnek.

Ennek megfelelően tételezi föl Origenész a teremtés előtt már létező szellemvilág valóságát. Az itteni valóságot, amely biológiai evolúció eredménye, meg kell hosszabbítani egy szellemi evolúcióba, amely a 4. dimenzióba vezet. (*Hoimar v. Dietfurth: Wir sind nicht nur von dieser Welt*, 233.kk.) Igaz, a teremtés új helyzetet teremtett, a bűnbeesés pedig méginkább bonyolította a kozmosz rendjét. A bűnbeesett emberiség bolygása következett, – hiszen az isteni lélek (idea) nem érezte magát jól a test börtönében – de ennek a bolygásnak a végén bizonyos tisztulás következik majd be. A feltámadás biztosítja a halál legyőzését, de pokolra nincsen szükség, mert hiszen a bűn mindenfajta következménye sem tud változtatni az eredeti üdvösségterven. Egyébként is a Krisztus példáján tájékozódva folyamatos tökéletesedésen megy át a hívő, miközben a matériát egyre inkább maga mögött hagyja,

majd a halálban végérvényesen megszabadul tőle.

Origenész az Apostolok Cselekedetei könyvében egy egyszerű kifejezést talált (3,21) és azt ragadta ki tétele igazolására. Ott Péter azt mondja a prédikációjában, hogy a Jézuson elkövetett gyilkosságot a népének meg kell bánnia, hogy a „felüdülés ideje” eljőjön, s Isten újra elküldhesse az Ur Jézust. Őt kell az égnek majd magába fogadnia, mindaddig, amíg „a mindenség újjáteremtése” (görögül : *apokatasztázisz tón pantón*) meg nem történik. Ezt a mindenség újjáteremtését Origenész úgy értelmezte, hogy Isten mindent és mindenkit visszahoz magához, mert csak így lehet ő „minden mindenkiben”. S ezt olyan radikálisan gondolta, hogy szerinte a végén még a sátán is megtér, és visszatér Istenbe. – Hogy ezután nyilván Isten valami új szellemi világa kezdődik, az most nem kell érdekeljen bennünket. Az viszont igen, hogy Origenész ezzel kikerülte az örök élet és örök kárhozat nagy dilemmáját.

Nem kell sokat bizonygatnom, hogy ezt a megoldáskísérletét még ma is szívesen hozzák elő a kelléktárból, főleg azok, akik az Isten szeretete és az örök kárhozat nagy ellentétével mitsem tudnak kezdeni.

KÜLÖNBSEGTÉTEL AZ APOKALIPTIKA ÉS AZ ESZKATOLÓGIA KÖZÖTT. – 5. ábra

Mielőtt megpróbálom a halál utáni élet kérdésének mai megközelítését, előzőleg még felhívom a figyelmet egy meglehetősen fontos különbségtételre. Nem szörszálhasogatás végett teszem ezt, hanem, mert tudom a veszélyt, amely itt leselkedik az emberre. Miről is van szó?

Az **apokaliptika** tipikusan zsidó találmány, amely Kr.e. 200 és Kr.u. 150 között alapvetően meghatározta a gondolkodást. Ebben az időben a zsidóság soha nem volt önálló, szabad nép. Egymást váltogatták a megszállók, sok bajt hozva a lakosságra. Hovatovább rémuralommá vált számukra az idegenek uralmának országukban. Ennek a rémes szakasznak csak tragikus betetőzése volt Jeruzsálem Kr.u. 70-ben történt lerombolása, a római uralom megszilárdulása, majd a Bar Kochba-féle utolsó zsidó fölkelés leverése a második század harmincas éveiben. Ez nemcsak a zsidó reménységek teljes szertefoszlását jelentette, hanem még a zsidó istenhitet is alapjaiban rázta meg. Köztudott, hogy a zsidók soha nem hittek valami elvont, elméletileg megmagyarázható Istenben. Ők úgy hitték Őt, mint aki az ő saját történelmükben megmutatta, hogy van. Azaz kihozta népét a rabságból, átvezette minden vészen a 40 éves pusztai vándorlás alatt, új hazát adott és egyszerűen – ígéretéhez híven – mindig népével van. Nos, ez a hit rendült meg alapjaiban, hiszen – úgy látták – Isten *kivonult a történelemből*, s a helyét rémes uralmak foglalták el. Nem lehet tehát tovább bízni ebben az Istenben, – ezt sugallta az így keletkezett pánik. Ezért úgy segített magán a nép, hogy megoldatlan gondjait, szenvedését és minden problémáját, amivel nem tudott zöldágra vergődni, – azt mind kivetítette egy bizonyosan boldogabb jövőbe, hogy megoldását ott keresse és remélje. Spekulációival szinte rá akarta kényszeríteni Istent arra, hogy újra vegye kezébe népe sorsát. Tehát pusztítsa el ezt a rossz világot, s teremtsen teljesen új eget és új földet, „amelyekben igazság lakik” – a jövőben. A pusztulást katasztrófák, földrengések, háborúk kísérik. Felborul a rend, a kozmosz összedől, a sírok megnyílnak, tűz, vér, szenvedés és rombolás tombol. Ez azonban senkit ne tévesszen meg, mert minden isteni rend és terv szerint történik. Hogy ez így van, annak valóságáról csak az Isten által kiválasztott kevesek, a látnokok, a próféták tudnak meggyőződni. Az ő feladatuk, hogy az isteni titkokat felfedjék. Ez a *felfedés* görögül az *apokalüpszis*, s a felfedők az apokaliptikusok.

Isten további tervei szerint megteremti az új világot is, – ezen a világon kívül, ill. annak helyén. Ennek a munkának ő lesz az egyetlen aktörje. Miután kiválasztott apokaliptikusai beletekintettek a kataklizmákba és szörnyűségekbe, utána láthatják az istenteremtette újat is. Ezért lesz az ő feladatuk az éberségre, vigyázásra, örködésre való figyelmeztetés és intés. Mire pedig eljön az új, addigra megtörténik az ítélet is, amelyben elkülönülnek az üdvözülők, az új ég – új föld lakosai, az elkárhozóktól.

*

Az **eszkatológikus** gondolkodás abban áll, – szemben az apokaliptikával, amely mindent a jövőtől vár – hogy a már bekövetkezett vég=*eszkaton* f e l l ő l nézi az eseményeket. Így hirdette ezt Jézus: *betelt*

az idő, most kell megtérni, most kell hinni az evangéliumnak. Most van az üdvösség napja, most hallgassátok az Úr szavát, most ültette el az Isten a mustármagot, tette lisztbe a kovászt, most **van** – és nem **lesz!** – a döntés órája. – Hogy krízisben van az emberiség, ezt az eszkatológia sem tagadja, – ám azt is tudja, hogy a krízis szó már döntést is jelenthet. Ez a döntése Istennek Jézus Krisztusban történt meg, tehát ma és itt jelenlevő valóság. Isten nemcsak, hogy nem vonult ki a történelemből, hanem egyenesen beleköltözött, amikor emberré lett Jézusban, ahogy azt János evangéliuma szemléletesen kifejezi: „felütötte közöttünk sátorát” (Jn 1,14). Ő tartja hát, következőképpen, a kezében az újat is, az új teremtést, amelyet az egyes hívőn, de a világon is megvalósít.

Természetesen igen sok a formális átszengés az apokaliptika és az eszkatológia között, részben, mert ennek szótárát ismerte vagy 3 évszázad zsidósága, másrészt azonban az eszkatológiában az átvett kifejezések nagyrésztben új töltést, tartalmat kapnak. A lényeg a *most*-on van: most kell hirdettetnie az evangéliumnak és benne hinni. De a szolgálak sem ülhetnek ölbetett kézzel, hanem „munkálkodva” kell várniok Urukát. Ez is vigyázást, fokozott éberséget és józanságot kíván meg a hívőtől, de önmagában még nem siettetí a véget.

*

Mindezt el kellett mondanom háttérként, nehogy összekeverjük a fogalmakat, s olyan apokaliptikából származó dolgokat tartsunk i g a z keresztény üzenetnek, amelyek ezt nem érdemlik meg. Különbö is, ha a halál utáni életről nem csupán elméletileg beszélünk, tudnunk kell, hogy rendkívüli érzékeny területen járunk. Soha nem lehetünk eléggé óvatosak, hacsak nem akarunk fantáziadús kombinációkkal olcsó sikert aratni.

KÍSÉRLET ÚJ VÁLASZKERESÉSRE – 6. ábra

Hangsúlyozom, hogy semmi újat nem akarok mondani; de kísérletet szeretnék tenni annak újszerű elmondására. Tehát kísérletről van szó, amely azonban azzal az igénnyel lép fel, hogy hallgatóim vagy helyeslik és résztvesznek benne, vagy ellentmondanak neki.

Hadd állítsak szembe két, mindnyájunk által ismert szemléletmódot.

Az e g y i k zárt földi világból indul ki, amelynek szerves része az emberi élet is. Ez az élet a bölcsőtől a koporsóig terjed és ezzel vége, mégpedig örökre. Ebből az immanens világból nem lehet kitörni: itt élned, halnod kell, mondhatnánk a költő szavaival. Ezt az életet kell kihasználnunk, kiélveznünk, mert más nem áll rendelkezésünkre. Ahogy ezt egy másik költő cinikus kárörömmel belénk akarja vésni: „Be ne csapjanak!/Rövid az élet/Habzsoljátok hevesen/Be sem teltek véle, s máris / abba hagyotok kell.” (B.Brecht, Az ámtás ellen). – Együnk-igyunk, holnap úgyis meghalunk! (1Kor 15,32), ez már az őskereszténység idején is kedvenc figyelemelterelő volt. Jövünk, vagyunk, elmegyünk. A sír megfellebbezhetetlen végpont, amelybe beletesznek és – vége. A sírban már nem létezőnk, minden modernkori temetőkultusz elburjánzása ellenére sem. (Megboldogult elődöm, hivatalos szolgálataim kívül, soha nem járt temetőbe. Még az időközben elhunyt felesége sírját sem látogatta. Az volt a véleménye, hogy vagy keresztények vagyunk, azaz hiszünk a feltámadásban, – vagy nem, és akkor sírokat ápolunk!).

De éppen, mert ebben az immanens öntörvényűen zárt világban az életnek ugyanúgy megvan a helye, mint a halálnak is, fölvetődik a kérdés, hogy hogyan viszonyul a kettő egymáshoz, s nekünk mi a hozzáállásunk? Higyjünk-e igazán Pál apostolnak, aki „az utolsó ellenségnek” nevezi a halált? (1Kor 15,26) Védelmére el kell mondanunk, hogy nem csoda, ha ő ezt így látta. Olyan világban élt, amelyben a megszületettek fele nem érte meg a 15. életévét, s a másik felének a fele semmiképpen nem jutott túl a 35.éven. – Ma viszont? Édesanyám 92 évesen távozott, mert „hazavágyott” – bár még szívesen élt volna tovább is; a szomszédunkban 85-évesen halt meg valaki, s a házunkból 91 évesen került Hospiz-ba az egyik lakótársunk. Statisztikák szerint a világon legtovább élő japánok születésükkor 75, ill. 81 életévre számíthatnak, ha csak nem jön közbe valami. Egyre több vándortársunk távozik az étellel betelten ebből az árnyékvilágból. Miért lenne ellenség a halál, ha – végre – elviszi

őket? Inkább a visszamaradottak szorulnak vigasztalásra, támogatásra, segítségre, mint a távozók, akik esetleg „beteltek az étellel”. Hovatovább „természetes” halállal múlnak ki az emberek, aminek határát az egészségesebb táplálkozás, jobb higiéné, no és a szédületesen fejlődő orvostudomány még csak egyre jobban kitolhatja. Persze vannak emberek, akiknek földi sorsa olyan súlyos és terhes, hogy bizonyos körülmények között számukra a halál egyenesen szabadulást jelenthet. Ellenségük a halál? – kérdezhetjük. Dehogyan is, a szabadítójuk! –Jogos-e hát a követelés, hogy a kereszténység törölje a szótárából ezt a kijelentést? – De van még egy másik szempont is: az un. klinikai halálból visszahozottakkal folytatott beszélgetések¹ megrázták a világot. Két nevet említek: Moody és Kübler-Ross² ilyenek százait kérdezték meg. Az egységesen hangzó eredmény megdöbbentő volt: szinte kivétel nélkül szépnek, vidámnak, fényben úszónak, csodálatosan ragyogónak írták le azt, amit „halálukban” tapasztaltak. (Kezdő teológus korom legmegrázóbb élménye volt egy sikertelen öngyilkossági kísérlet utáni beszélgetésem Gögös úrral. Elképesztett a mondata: miért hoztatok vissza? Minden olyan ragyogó, csodálatos, fényes volt ott. Miért is hoztatok vissza?)³ – A halál, mint ellenség? Nem inkább jótétemény? Vagy ez a halálba való „beleköstölés” még nem az, amit Pál ellenségnek nevez? Természetesen nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy nem mindenki hagyja el ezt a világot „betelve az étellel”! Gondoljunk közlekedési balesetek, gyógyíthatatlan betegségek, gyilkosságok áldozataira. Vagy arra a testi-lelki kárra, amit a halál okoz egymást szeretők erőszakos szétválasztásával. Itt igen nehéz lenne szépíteni és idealizálni a halált!

Most azonban állítsuk szembe ezzel a gondolkodással a hagyományosan keresztényibbnek tűnő másikat. Ez abból indul ki, hogy ez a világ „a siralom völgye”, s a benne folyó élet csak átmeneti jellegű. Tranzit utasok vagyunk a föld és a menny között. Itt van a szülőföldünk, de vándorok vagyunk mégis rajta. Polgárságunk, polgárjogunk a mennyben van, amely után vágyakozunk, s amelyben reménykedünk (görögül *polüteüma*, Fil 3,20). Vágyakozunk odaát, elvagyunk innen, erről a földről, amelynek úgyis „elmúlik az ábrázata”. Gondoljunk a misztika sok-sok ilyen jellegű megnyilvánulására énekekben, költészetben, meditációban! – Egy indiai muszlim templom bejárata fölött olvasható a következő kőbevésett mondat: „Jézus mondja: Híd ez a világ; menj át rajta, de ne építs rá házat!” – Igen, a híd szükséges intézmény, de nem a letelepedés, hanem a rajta-átjárás végett. A híd lehetővé teszi a tranzitot. Hasonlóan vallja ezt egy evangélikus ének: Utas vagyok e világban/Mennyországban/ Vár örök hazám készen/ Mivel föld porából lettem/ Majd a testem/ Ismét csak porrá leszen.(Ev.Ékv. 518). Ezt fejezte ki végső soron az apostoli intés is: „Ne szeressétek a világot, se a világban levőket...E világ elmúlik és annak minden kívánsága is...”(1 Jn 2,15-17). Ki merné letagadni, hogy generációk százai éltek és hittek így és – hitünk szerint – elérték hitük célját, az Istennel való találkozás boldogságát? Ők a „bizonyosságok fellege” (Zsid 12,1), s bizonyára őket írja le a látnok a 144.000-es szimbólikus számmal (Jel 14,1-5).

*

Tagadhatatlan, hogy a kép megnyerően harmonikus. Ha nem lenne ott a megoldatlan kérdés: és mi lesz azokkal, akik nem lesznek ott a „Bárány lakomáján”? Korai időktől kezdve berzenkedtek az egyházatyák a kárhozat és pokol gondolatától, s bizony még olyan vélemény is előkerült, hogy a poklot és annak kínjait csupán bosszúálló emberek találták ki, azzal a céllal, hogy végezzenek azokkal az ellenségeikkel, akikkel itt a földön nem bírtak. Egy kortárs rk. teológus mindenesetre a „teológia-történet legkínosabb és legszégyenteljesebb fejezetének” nevezte a keresztények pokol fölötti *örömet* (Hans Urs v.Balthasar, Kleiner Diskurs über die Hölle, 1987). Egy afrikai egyházatya pl. abban reménykedett és ennek nyilvánosan hangot is adott, hogy milyen jót nevezhet majd a markába, ha

¹ A megkérdezettek egybehangzóan négy ponton teljesen egyeznek: 1. Testükön kívül vannak, és azt látják; 2. alagútban haladnak; 3. fényélményben van részük; 4. panoráma = visszatekintenek az életükre.

² ...Arizonában elváltan, túl a prófétaságon, 23-szoros díszdoktorként, tolókcsohoz kötve, 72 évesen, E.T. figurák között, miközben mexikói házvezetőnője hetente háromszor látja el, „élet és halál közé szorultán”, „szörnyű igazságtalanságként” élve meg a „nyomorúságos életet”. Haza akar menni... (Mérleg 2000/2.237.o.)

³ Gilgames-époszból ismerjük: Gilgames keresi a túlvilágot... óceán mögött Chubur folyó... végtelen alagútba kerül... kényelmetlen... végül csodakert: fák, gyöngy, ékszer, nagy fény. Maradni szeretne, de Napisten visszaküldi az alagútba.

ellenségeit a pokol tüzében látja pirulni/pörkölődni (Tertullianusz, 162-220). Augusztinusz (354-430) azon keresztényekből űzött gúnyt, akik nem hiszik, hogy Isten örökre el is átkozhatja az embereket. De mindennek tetejére a koronát Nagy Gergely tette föl (540-610), aki szerint az üdvözültek örömét és háláját igenis felfokozhatja az átkozottak kínjainak szemlélése! Micsoda bizarr gondolat! Sőt: ráadásul még keresztényietlen is!

Javaslom azért, hogy mindkét eddig felvázolt modellt vegyük önmagában komolyan. Ugyanakkor ne feledkezzünk meg a feladatunkról: Meg kell fogalmaznunk mai nyelven a bennünk levő reménységet. Azt gondolom, hogy mindkettőből átvehetünk elemeket, anélkül, hogy kényszer-kompromisszumot fabrikálnánk. Meg kell keresnünk a magunk útját, amelyet kortársaink felé is közvetíthetünk, függetlenül attól, hogy hisznek-e vagy sem? Előadásom elején említettem, hogy ez nem is olyan reménytelen vállalkozás. Hiszen még a magukat tudatosan ateistáknak nevezettek igen nagy százaléka valami folytatásban mégiscsak reménykedik.

Mi kell vezessen bennünket, ha a halál utáni élet kérdésére kívánunk feleletet adni? Feltétlenül az Isten örök, soha el nem múló szeretete (lásd M.L. Kaschnitz versét: „csupán felszabadult, soha el nem fogyó, engem elárasztó szeretet”). Isten nem akarhatja teremtményei elvesztését. Az Ő szeretete nem fejeződik be a halálunkkal, hanem azt messze átíveli. – Ugyanilyen fontos megállapítás az, hogy a teremtettség – s benne az ember is – nem kiismerhetetlen hatalmak bábja csupán, hiszen őt az Isten teleológikusan, azaz valami biztos célzatossággal teremtette. Ma már tudományos felismerés, hogy az univerzum – s benne az ember – élete értelme nem következtethető ki az univerzumból magából. Az univerzum t u l m u t a t önmagán. Cél felé halad tehát a világ, s az rajta túl van. A teljesség az Isten, az Egész, – a világ csak része neki. A mindenséget átölelő valóság Ő, akinek mindenben mindenné kell lennie. Vagyis cél felé haladunk – halálunkon túl is, – hiszen Rajta kívül semmi nincsen. És ha halálunkban vagyunk is, akkor sem léptünk ki Belőle.¹ Viszont Őt, az Istent, a Szentírás szerint senki be nem határolhatja (1 Kir 8,27), előle sehova el nem menekülhetünk (Zsolt 139,7-12), Ő az állandóan és mindenütt létező (2 Móz 3,14). Ill. tulajdonképpen nem is létező, mert Ő minden létezés alapja.

Állapítsuk meg tehát, hogy keresztény reménységünk egyrészt az Isten örök és határtalan szeretetén alapszik, mint ahogy az Ő teljessége is, amelynek a mi életünk csak egy része. Reménykedünk az örök életben, amely nem más, mint visszatérés a nagy egészbe, ahogyan azt természettudományokon nevelkedett generációink mondanák. Vagy egy fizikus megfogalmazásában ez így hangzanék: „Minden egyes ember a teremtő örökkévalóság közbenső célja és nem szakítható ki az Istenben létező jövőből, hanem megmarad megváltozott alakban az identitása, azonossága. A továbbélés a halálon túl ezért továbblétezés Isten örökkévalóságában...” (G.Ewald, Gibt es ein Jenseits? 2000 Topos 350). Pál apostol ezt így fogalmazta meg: Különbségek vannak az isteni erőhatásokban, de maga Isten az, aki a mindent mindenekben végrehajtja (1 Kor 12,6). Az emberi élet is egyike ezen energématák, erőhatások megnyilvánulásának, s ezek hatnak tovább a fizikai vég után is.

Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy a halál utáni életről beszélni csak akkor jogos, ha az Isten szeretetét és a mindent a mindenben az EGÉSZ felé elvezető akaratát nem tagadjuk. Egyikről sem szabad lemondanunk, mert ez alapozza meg reménységünket, amelynek olyan nagy erőt tulajdonít a francia költő:

¹ A biológiai fejlődés az emberben elérte a célját. Minden ember az evolúció fájának gyümölcse, amely a halálkor lehull a fáról, de a kitágult kozmoszban marad. A gondolatban megnyújtott természet nem veszíti el a halottait. G.Ewald: Gibt es ein Jenseits? 21.

Charles Péguy:

A hit, melyet leginkább szeretek – így szól az Isten – a reménység.

Észrevétlen, mintha nem is lenne
két nagy testvér között
pici remény lépdél.
Pedig ő, a kicsi, ragad magával mindent.
Hiszen a hit csak a jelent látja,
ő meg a jövőt is egyben.
A létezőt szereti a szeretet is.
Ő meg az eljövendőt is már.
A remény a még nemlevőt is látja,
aminek majd jönnie kell
az örökkévalóság jövőjéből,
s szereti, bár még nincs, de lesz.

Kézen fogja a két nagyobb testvér
és közrefogva cipeli magával
a végtelen, meredek, nehéz úton

a kicsi reményt.
Úgy tűnik, a két nagyobb
testvér vonzolja őt,
jámi is alig tudó csöpp
gyermekként, kit akarata ellen
cipelnek az úton.

Ám valójában az az igazság,
hogy ő viszi és
ragadja magával őket.
Mozgásba hozza a világmindenséget
s vonzolja magával.
Hiszen féltő gondoskodás
csak gyermeknek kell,
s a kicsi körül nyüzsgő még
a két nagy is.

Ezen az alapon figyelhetünk most már arra, amit Jézus és az apostoli kereszténység közvetített. Az Isten szeretetéről szóló evangélium szerint „betelt az idő”, amelyet Jézus Krisztus teljesített be. Más szóval: eljött, itt van az Ország, köztünk, sőt bennünk van. Amikor Jézus Krisztus eljött, beleöltözött ebbe a világba. Akkor már elővételezte a „minden mindenkben“ felé való haladást, s megjelenítette az EGÉSZben majd elfoglalandó helyét a résznek, – ebben az esetben az embernek, a megtérésre hívott evangéliumhallgatónak (Mk 1,15). A folyamat nem illúzió, hanem csak tudomásul vétele annak, hogy Isten elvetette ebbe a világba a legjelentéktelenebbnek látszó mustármagot, amely kikel, felnő, hogy még madárfészkeknek is helyet adjon az ágain (Mt 13,31-32). Belehelyezte ezzel a kovászt a háziasszony lisztjébe, amely megkeleszti a kenyeret, hogy embereket tápláljon. (Mt 13,33).

Igy van ez a halál utáni étellel is. Az elsősorban nem valami jövőbeli történés csupán. Isten már gondoskodott afelől, hogy annak magját, kovaszát már itt ismerhessük és tapasztalhassuk. Már csak ezért sem spekulálunk a jövőre, ahol majd minden megoldódik., – mert akkor apokaliptikát üznénk. Hanem úgy tartjuk ma ébren a reménységünket, ahogy azt Isten Jézus Krisztusban már megalapozta. Imádkozunk – Jézus rendelésének megfelelően – hogy jöjjön el a te országod!, – de tudjuk, hogy ugyanazért az országért imádkozunk, amely Jézus ittjárta óta köztünk, sőt bennünk van (Lk 17,21). Akik hitben járnak, azok már itt ennek az országnak a sodrásában élnek és „hallják az Isten szavát és akik hallják, élnek“ (Jn 5,25). Ezért hisszük, hogy a halál nagy határkövet jelent, de az életet, az Istenben elrejtett életet, semmiképpen nem szünteti meg. Ami a feltámadás után létezik, formájában ugyan különbözik a mostani léteztől, mégis ugyanaz az élet, ahogyan azt most az Isten látja. A mi szemünk erre még gyenge, sőt kételkedő! Ezért irányítja Isten a tekintetünket az élet jelenlegi szakaszára, a mostani életünkre. Abban Ő már most is benne van. Erről mondta az apostol, hogy amikor egyik létformából a másikba megy át az életünk, azaz amikor az Isten országa a hitből a látásba megy át, amikor levetjük földi ruhánkat és felöltözzük a mennyeit (1 Kor 15!) – ez is egyedül az Isten kezében van. Jézus szerette gyakran használni az éjszaka váratlanul jövő betörő képét, akinek megérkezését, annak óráját, idejét senki nem tudja előre. Ez vonatkozik az Isten országa betörésére az életünkbe, csakúgy, mint a nagy kaszás bármikori rántására, valamint a végső nagy EGYbe való bemenetelre. De hát mindennek sorsa az Isten kezében van, ez nem a mi dolgunk.

Más, fontos feladat azonban igenis a mi gondunk kell legyen. Pl. az evangélium hirdetése ebben a világban. Ezt sem magáért a hirdetésért kell tennünk, hanem hogy minél több ember tudjon örök, már megváltott életéről ebben a világban. Szinte pirulva kell beismernünk hogy két évezred alatt – ha egyáltalán! – csak jó egyhatodát értük el az emberiségnek és a jövő sem valami kecsegtető. Ugyancsak sokat kell tennünk a szenvedés, a gyász, a fájdalom ütötte sebek enyhítéséért. Itt bizonyosan helye van a természettudományoknak, de ami a szenvedés, gyász, veszteség lelki feldolgozását illeti, ott szinte áttekinthetetlenül nagy feladat-mező vár a jelenlétünkre és aktív segítségünkre. – Ez a világ nem kész és távolról sem tökéletes. Erők működnek benne, amelyeket nemcsak felismernünk, nevének neveznünk

kell, de káros befolyásuk megfékezésére stratégiákat kell kidolgoznunk. Az emberség, a vigyázás, a mindenkori készség ideje még nem fejeződött be. Mert, ha a társadalom teljesen önként teszi ki magát negatív erők hatásának, akkor Krisztus gyermekeinek kell a vártán állniok (Hab 2,1), nehogy észrevétlen gátszakadás történjék. Tapasztalatunk szerint vészesen terjed világunkban a fásultság, a közönyösség, a beletörődés, az apátia, sőt a depresszió is. Mindegyik a „közép elvesztésére“, az Istennel való járás megszakadására vagy megtagadására vezethető vissza. S ki az, aki az Istenben örvendező, vidám, boldog élet jobb képviselője lehetne ebben a világban, mint éppen az Urát visszaváró és benne reménykedő keresztény ember? „Örüljete az Úrban mindenkor, ismét mondom, örüljete. A ti szelidségeitek legyen ismert minden ember előtt. Az Úr közel!“, – ez a páli mondat sürgős megvalósításra vár, egy örömszegény, szomorú világban (Fil 4,4-5). Ugyanezt kellene elmondani a megbocsátásról a bosszú és megtorlás világában, vagy a szeretetről a kegyetlen versenyek szeretetlen és kíméletlen társadalmában.

S ha a Biblia első lapjain arról olvasunk, hogy Isten kezünkbe adta a világ fölötti uralmat, akkor be kellene vallanunk, hogy millió formában visszaéltünk ezzel a paranccsal. Meg kell tanulnunk, hogy az Isten-vezette életnek nem mindegy, hogy milyen világban folyik. Szébbé, jobba kell tennünk ezt a világot. Nem azért, mert másutt nincsen számunkra hely. Hanem azért, mert Isten ebbe helyezte el a világ jövőjét, az üdvösséget, – legalábbis kezdeteiben, – amelynek teljes kifejlésére várunk – reménykedve az örökkévalóságban. Csak így semlegesíthetjük múltbeli vétkeinket, hogy ti. a keresztény reménységet egyoldalúan a túlvilágra vetítettük ki, ahelyett, hogy a halál előtti életviszonyokon változtattunk volna. Szükséges, hogy – éppen a halál utáni élet bizonyosabb reménységéért – ez a halál e l ő t t i élet foglalja le az érdeklődésünket, s ennek evangélium általi át- meg átjárása és megújulása.

Így kapcsolódik össze jelen életünk szépsége és nyomorúsága a halál utáni élet reménységével és hitével. Nem úgy, hogy bezárkózunk immanens világunkba, sem nem úgy, hogy csak a jövőre nézve epekedünk, megvetve a jelent. Együtt látjuk őket, mint az egy Isten tökéletes művét. S ebben még csak bizonytalankodnunk sem kell, bár óvakodnunk kell a jövő rajongó kiszínezésétől is.

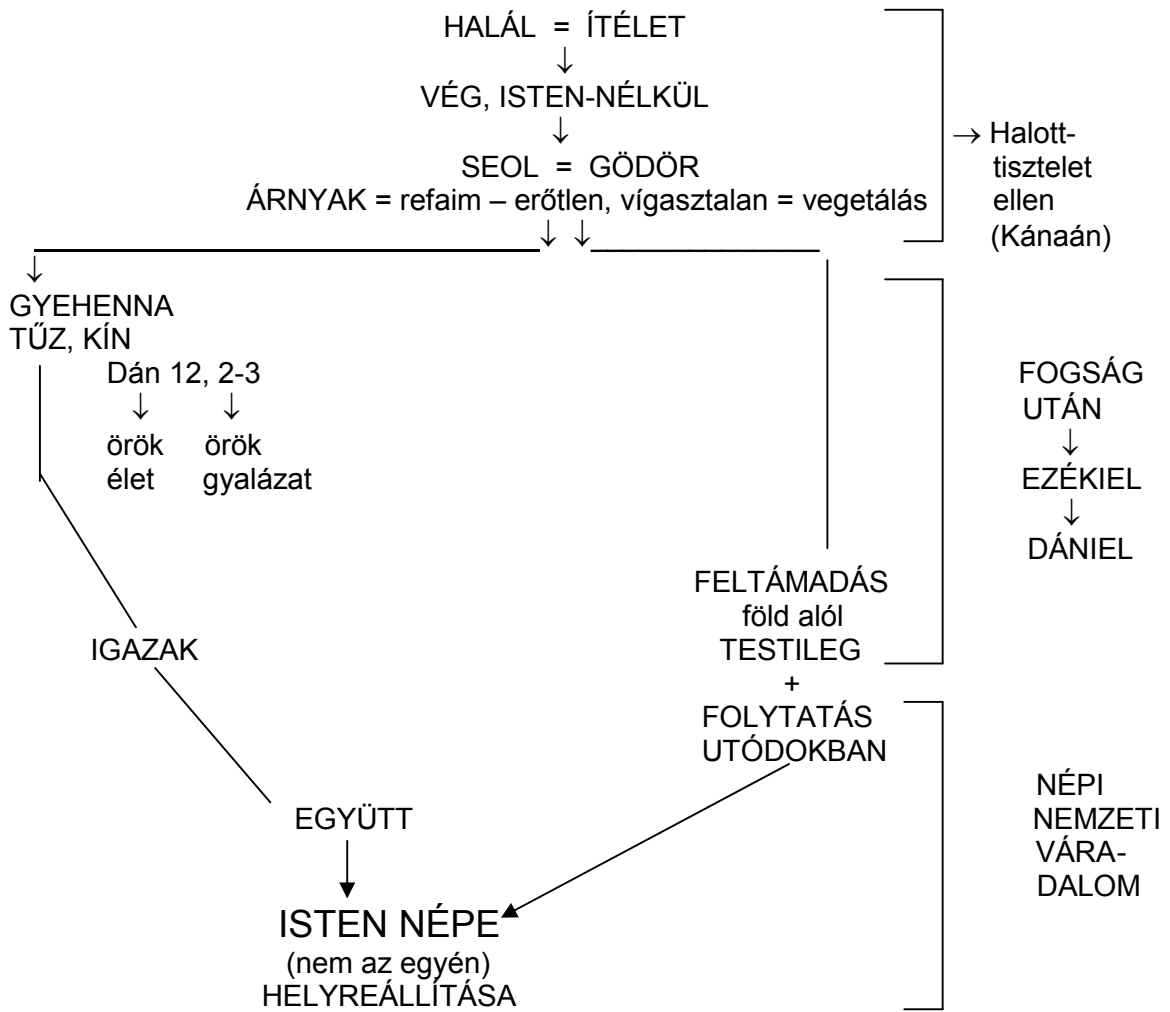
L. Zenetti: Kedves Pál apostol

Kedves Pál apostol,
ha ezt így mondhatom,
ugye, hogy azt mondtad
azaz, ami Jézust illeti
pontosabban a feltámadását
ugye, nem szószerint
kell érteni – egy Korintus tizenötöt
tudod, ugye
csak
értelem szerint
jelképesen gondolva
bennünk tovább él
hogy kedvünk ne vesszen
hogy fölfelé nézzünk

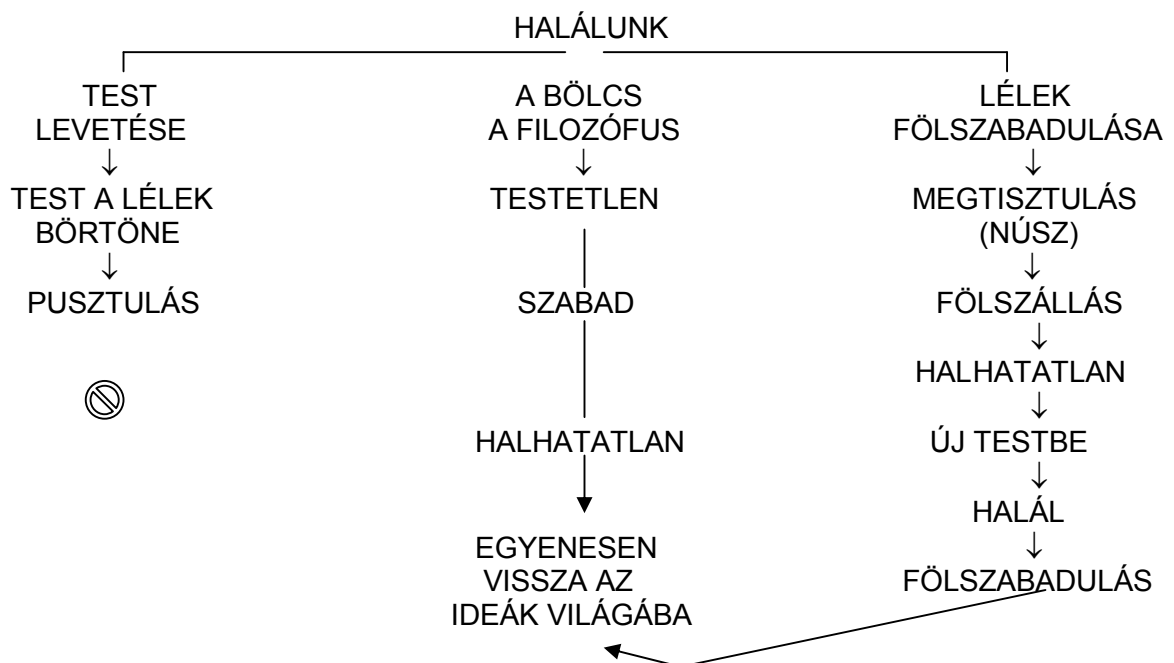
lám a természet is újulva
virágzik, no persze
az élet megy tovább
úzni kell előre
a jó ügyét, amiben valahogy
mégiscsak hiszünk,
a fejlődést gondoltam,
meg az emberséget, no
meg a békét,
hát nem igaz
ugye Te is ezt akartad
mondani –
Nem?

Nem. Nem azt akarta mondani Pál apostol, amit mi adnánk legszívesebben a szájába. Ő bizony határozott feltámadás-hitét vallotta meg 1Kor 15-ben: „Halál, hol a te diadalod? Halál, hol a te fullánkod? De hála az Istennek, aki a diadalt adja nekünk a mi Urunk Jézus Krisztus által!“ (1 Kor 15,55-57)

ZSIDÓSÁG (1. ábra)

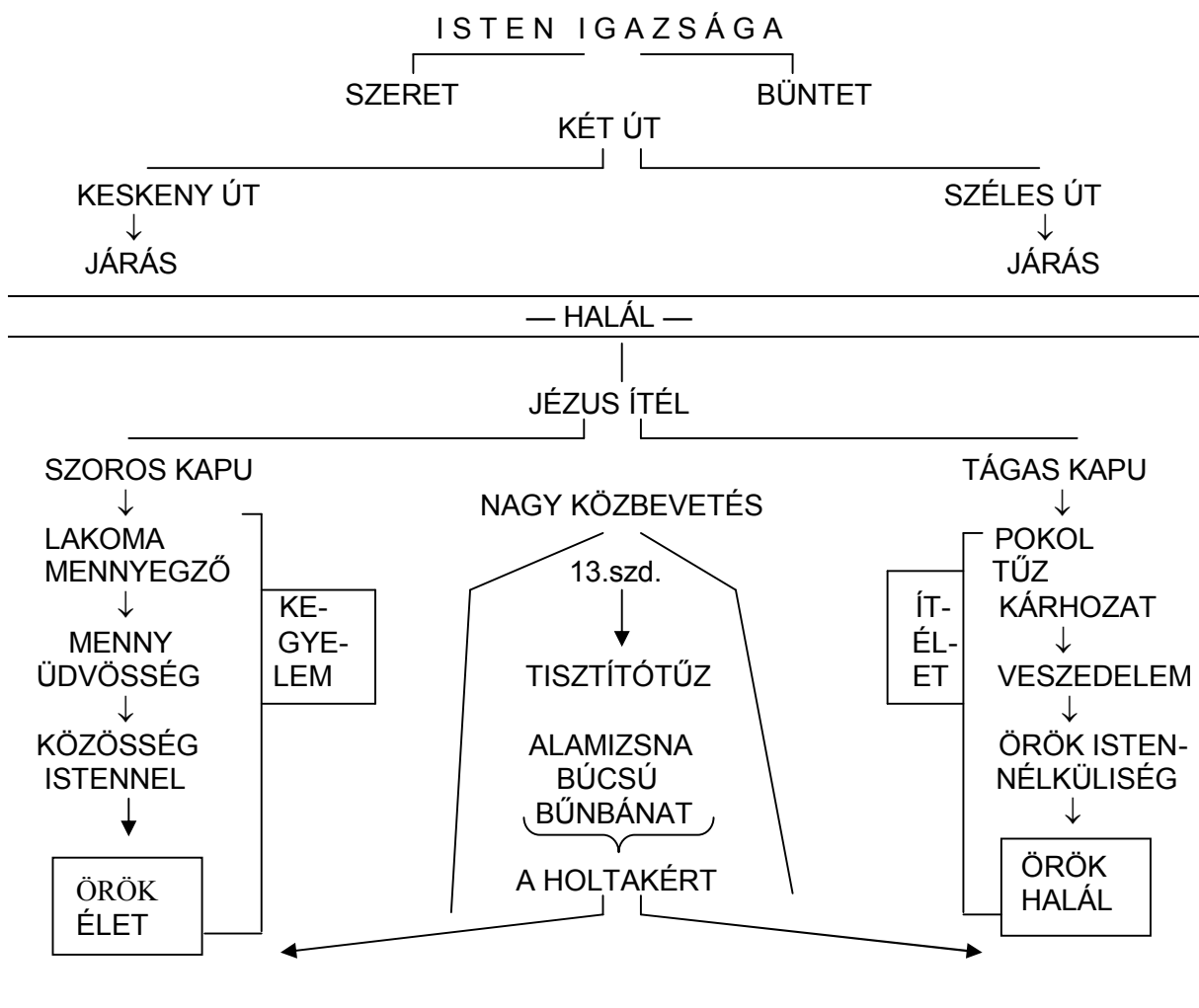


PLATONIZMUS (2. ábra)

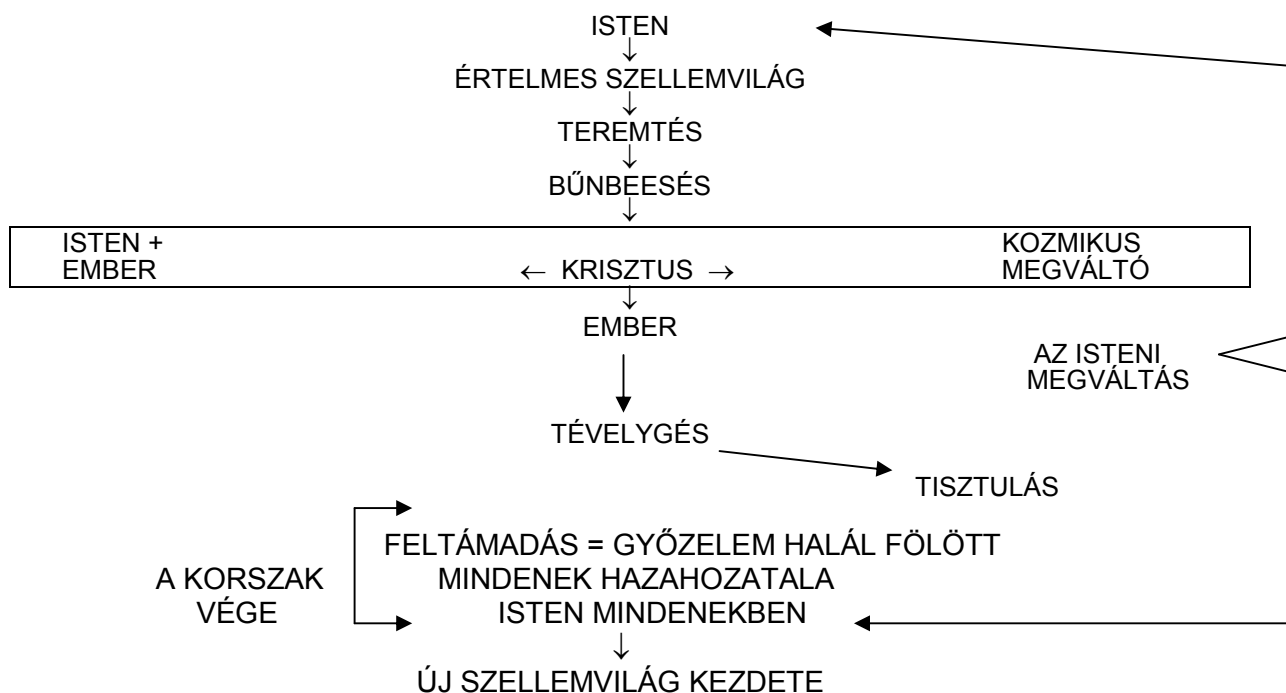


HAGYOMÁNYOS KERESZTÉNY HIT

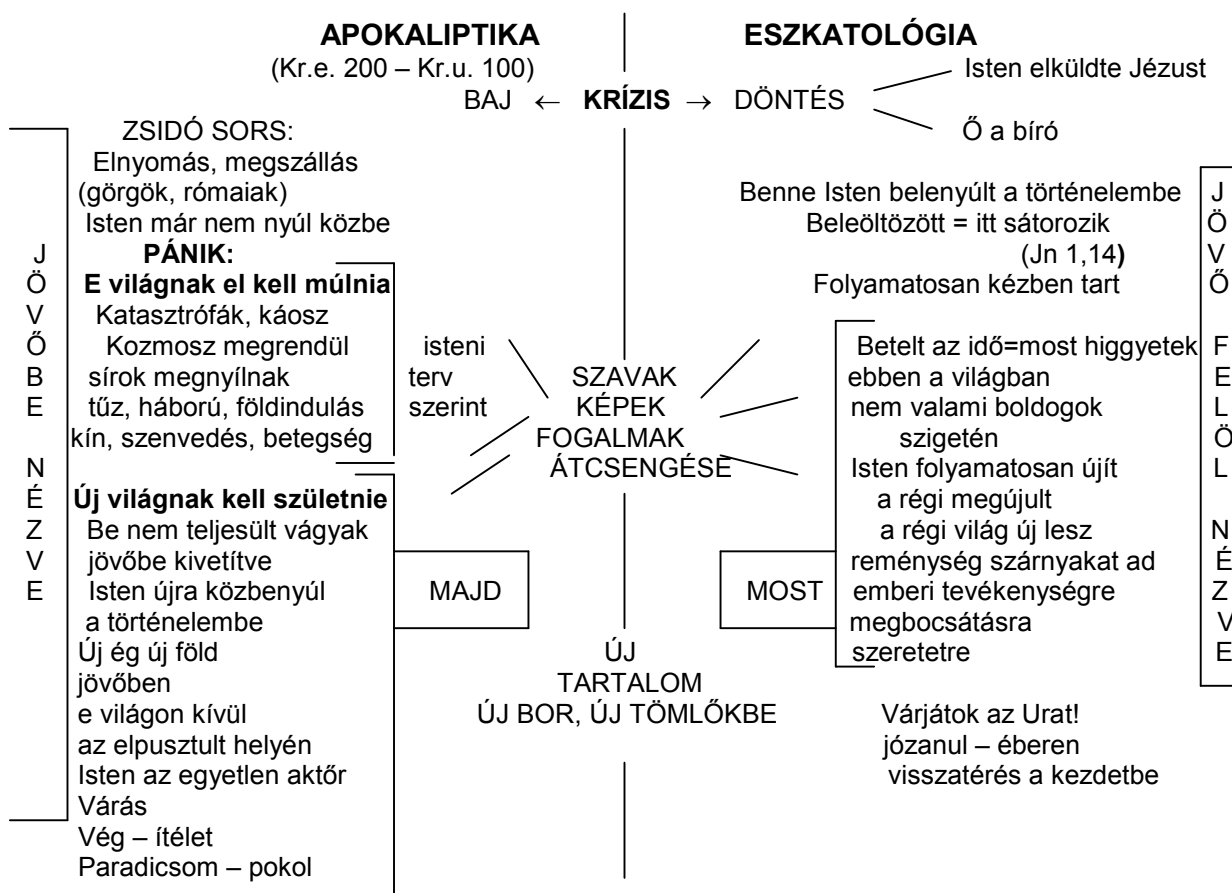
(3. ábra)



ORIGENÉSZ TANÍTÁSA (4. ábra)



5. ÁBRA



ERRATA

A Koinonia 52. számában a *Norvég ácsból magyar nemes* c. cikk (33-36.o.) két lábjegyzetében sajnálatos hiba csúszott.

A 34. oldal 1. jegyzetének 3. sorában „a 7. és 8-12. sz. jegyzetekben” helyett az alábbi 3.-8.sz. jegyzetekben olvasandó.

Ugyanazon oldal 3. sz. jegyzetének 3. sorában „Sveaas, 3.sz. jegyzet” helyett *Sveaas, 33.o., 3. sz. jegyzet* olvasandó.

6. ábra

ÚJ ÉAVASLAT

